

PK T52
314

УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ПРОВІДНИК ПО МУЗЕЇ АНТРОПОЛОГІЇ та ЕТНОЛОГІЇ ім. Хв. ВОВКА

Н. ЗАГЛАДА

ВІДДІЛ МОНОГРАФІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА

[СЕЛО СТАРОСІЛЛЯ]

КИЇВ
1930

22638

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр Т 52 314 Инв. № 2217822

Автор Замара Н.

Назва Рідний монументально-го декоративний стиль.

Місце, рік видання Н., 1930

Кіл-ть стор. 78, 12 стр. ил.

-"- окр. листів _____

-"- Ілюстрацій 2 ил.

-"- карт _____

-"- схем _____

Том _____ частина _____ вип. _____

Конволют _____

30.03.94

Примітка:

[Signature]

1996

22.05 - 12003с
2006

4.11. - рр 9
2008

31.03 - 5301с
2009

10.03 - 5363к
10.03 - - 11

Marie Anne, 1770.

Dr. H. K. H. H.

ВІДДІЛ МОНОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА

AKADÉMIE DES SCIENCES DE L'UKRAINE
GUIDE du MUSÉE D'ANTHROPOLOGIE et d'ETHNOLOGIE Th. VOVK

N. ZAHLADA

SECTION DE RECHERCHES
MONOGRAPHIQUES
SUR LE VILLAGE

(village STAROSSILLIÉ)

K Y I W
1 9 3 0

0

Б 237383

Т52

3-14

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК
ПРОВІДНИК ПО МУЗЕЇ АНТРОПОЛОГІЇ та ЕТНОЛОГІЇ ім. Хв. ВОВКА

Н. ЗАГЛАДА

ВІДДІЛ МОНОГРАФІЧНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ СЕЛА

(СЕЛО СТАРОСІЛЛЯ)

Дк 2217822
5

К И І В
1 9 3 0

T52(23=Ук)

+ T595.242

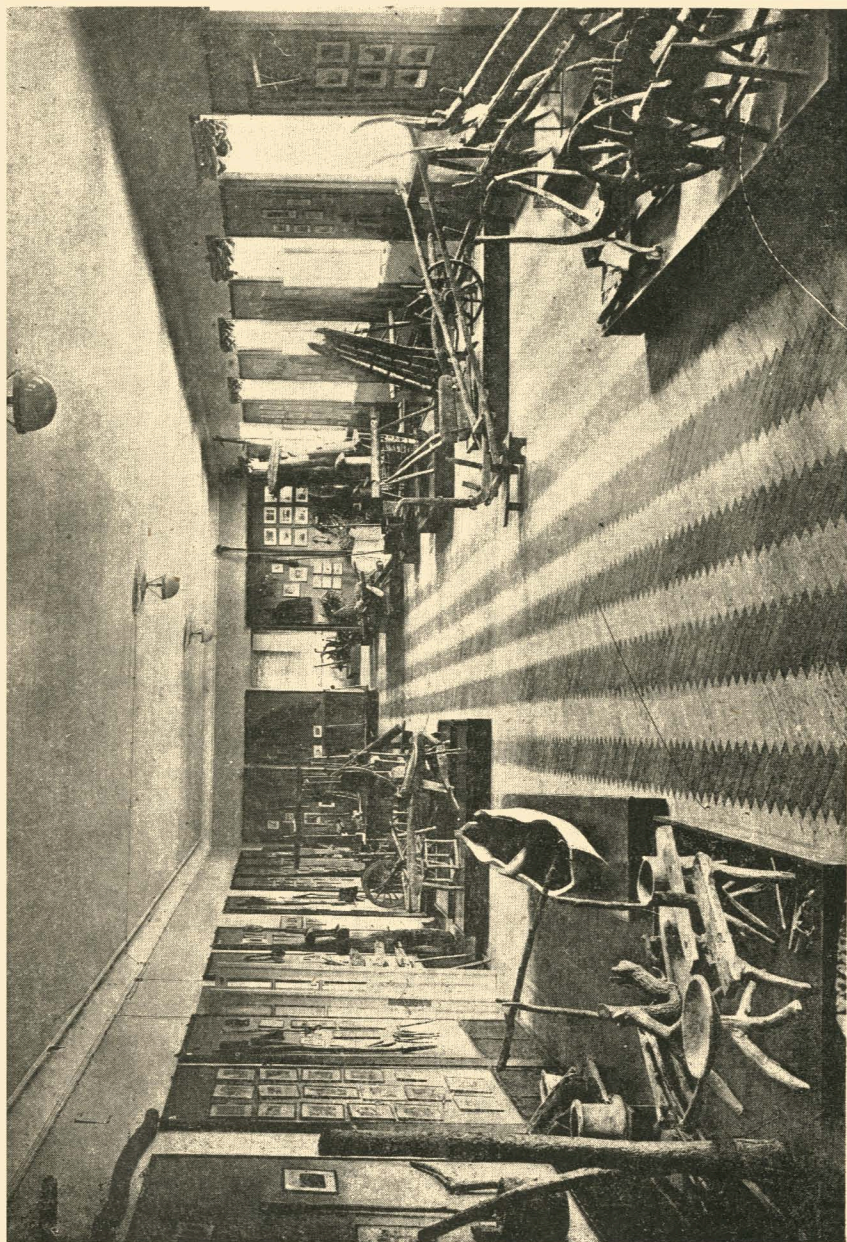
Бібліографічний опис цього видання розміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Дозволяється випустити в світ.
Неодмінний Секретар Академії Наук, акад. *О. Корчак-Чепурківський*.

Малюнки виконав худ. Ю. Павлович, фотографії-вклейки
виконав М. Сталінський

*ДО ЮВІЛЕЮ
ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК*

Загальний вигляд Віддлу.

Державне
Республіканське
ВІСЛОТНИКІВСТВО
в м. КИЇВІ

ВСТУП

Село Старосілля, колишньої Жукінської волости Остерського повіту на Чернігівщині, на початках свого існування було розташовано на низу, на місці, що тепер існує під назвою „дворища“. Весною, коли Дніпро заливав це місце цілком, люди з худобою та іншим добром переселялися на час повіддя на найближчі горбки в суміжному сосновому бору й мешкали там у куренях. Нарешті, селяни покинули давнє місце й назавжди поселилися на горбках, де й досі існує село.

На території, що належить до Старосілля, є багато озер; більші з них Старосілля, Аврамівка, Лебединка, Теснівка, Великий та Малий Глядин, а менші — Чистий Ковтуб, Некрут, Березовиця, Куток, В'юнище. Скрізь по бору та по луках розкидані болота, як от — Орлове болото, Чаплище, Сердюкове болото та інші. З озер плывуть невеличкі струмки в Дніпро — Підбірський, Косар, Вершина.

Навесні під час водопілля Дніпрова вода заливає городи та сіножаті, відокремлюючи село. наче острів, сливе на $1\frac{1}{2}$ місяця від світу.

Очевидно, природних умов, щоб розвивалося хліборобство, тут немає, а тому селяни намагалися усяково здобувати собі засоби до життя: рибалити, торгувати сіном, дровами, шукати заробітків по степових селах. Завдяки географічному становищу та соціально-економічним умовам село зберегло в побуті багато культурних пережитків з давноминулих віків; а в деяких ділянках цілком виразні ознаки натурального господарства. Це й спонукало обрати його, як об'єкт для стаціонарних наукових дослідів. Р. 1921 у Старосіллі засновано нашим етнологом Антоном Івановичем Онищуком першу у нас етнографічну науково-дослідчу станцію.

Станція мала була систематично досліджувати побут цього села в широкому розумінні, щоб зібрати матеріал для повної монографії присвяченої життю місцевої людности.

Працю розподілено було поміж наукових співробітників новозаснованого Музею Антропології та Етнології ім. Хв. Вовка Всеукраїнської Академії Наук. Усі вони за пляном та

під керівництвом А. І. Онищука провадили цю працю проживаючи довший час на місці, спостерігаючи прояви життя села та фіксуючи ці явища — записуючи, малюючи, фотографуючи, а разом збираючи для музею набутки матеріальної культури. Зацікавлені цією науковою працею селяни охоче дарували для музею все, що збереглося у них з давніх-давен, давали потрібні пояснення та усяково допомагали в науковій праці станції.

Зібрані під час систематичних дослідів етнографічні речі привезено до Музею і розташовано в окремому відділі: „Монографічне дослідження села“. Цей відділ являє цікаву картину матеріальної культури села Старосілля, показуючи разом методи стаціонарних дослідів над народнім побутом.

Починаючи з грудня 1922 р. відділ відкрито для огляду ширшим масам, і він швидко зацікавив не самих спеціалістів-етнологів нашого Союзу та закордону, а й нашу школу та робітничі маси.

Жовтнева революція зрушила старі підвалини соціально-економічної структури України й на цілому її просторі відбувається тепер процес реконструкції та раціоналізації сільського господарства, що піднесе добробут, піднесе культурний рівень мас.

Ці зрушення через пролетарських мас села, перехід від індивідуального до колективного господарства, його раціоналізація, приведуть до цілковитого знищення спадщини від старих передреволюційних часів. Очевидно, що в цей момент, коли індивідуальне господарство ліквідується, реконструюється на колективне та цілком раціоналізується, багато допоможуть дані науки етнографії, що досліджує і фіксує побут людности таким, яким він був перед цим зрушенням, та дає окремим явищам наукове висвітлення. У великій та складній реконструктивній роботі кожен, хто бере участь у будівні нового життя, повинен добре знати побут людности, спадщину старого суспільно-економічного ладу.

Призбирані в нашому Музеї матеріали, крім цього, багато важать для нашої трудової та вищої школи, для робітничих мас міста, бо вони допомагають на конкретних речах обґрунтовувати матеріалістичне розуміння історії культури та яскраво підкреслюють клясові суперечності в старій переджовтневій добі. Вони мають виключне значення й для самого селянства, бо тут вони неначе в люстрі найкраще бачать себе самих у минулому.

Розглядаючи зібрані в Музеї матеріали, глядач мусить намагатися пов'язати окремі явища в певні комплекси, з'ясувати їх взаємний стосунок, ступінь досконалости окремих надбань, причини, що обумовлювали їх виникнення й розвиток або цей розвиток гальмували, значення окремих надбань у

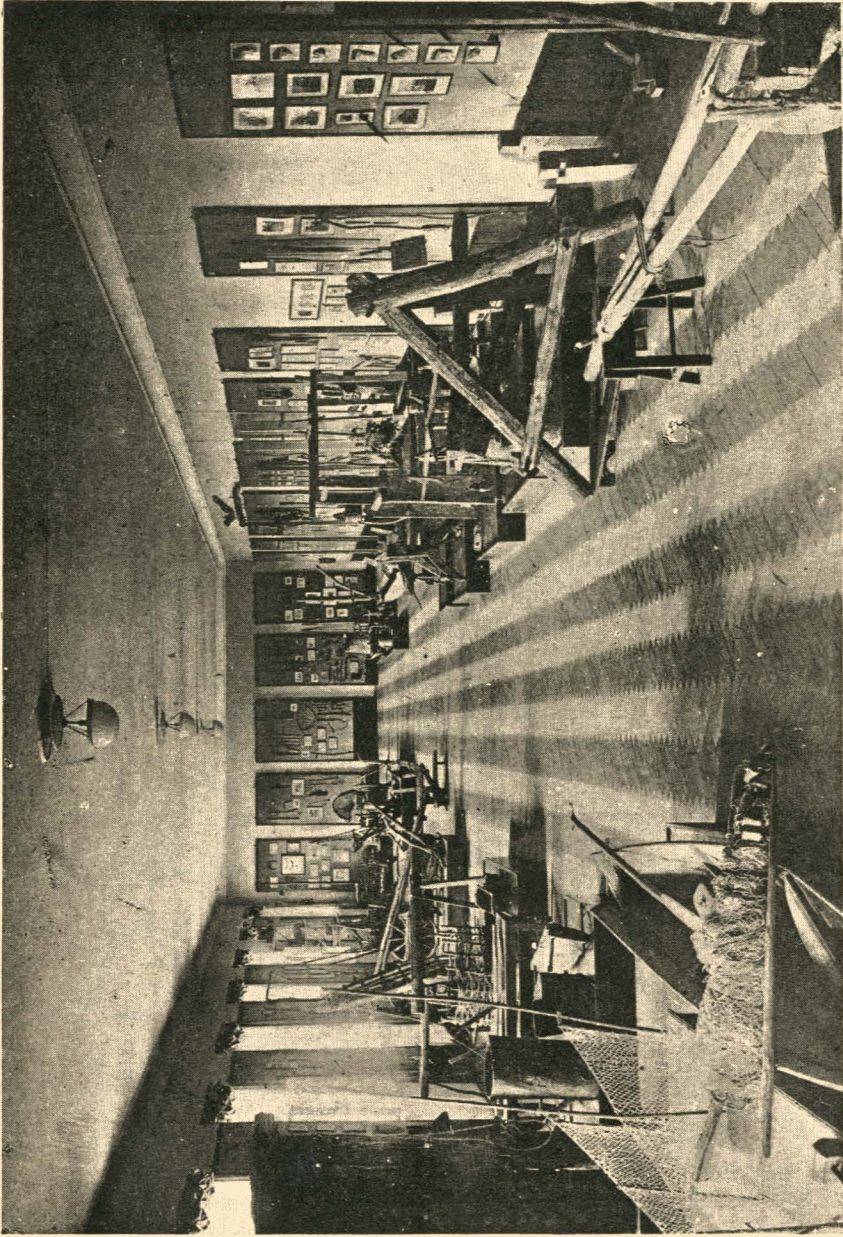
народньому господарстві тощо, порівнюючи окремі набутки матеріальної культури даного села з відповідними набутками сучасної високої цивілізації, встановлюючи ступінь відсталости. Порівнюючи, наприклад, лушник і електричне освітлення, соху чи дерев'яний плуг і трактор, бортовий вулик і найновіший раціональний вулик, цїп і молотарку тощо та аналізуючи причини такого стану у нас, глядач може легко з'ясувати собі ту безодню, яка відділяла передреволюційне село від високого рівня сьогочасної техніки, та які причини відмежували село від здобутків вселюдської культури, заступаючи селу шлях до поступу й добробуту. Не треба, проте, забувати, що Старосілля вже тепер не те, що було навіть р. 1921. Тепер у селі 116 господарств з 613 душами (в тому 320 жінок), з них 67 незаможних, а решта середняки. Усеньке село скоопероване та об'єднується в скотарсько-молочарське т-во „Допомога“. Окрім цього організовано тут рибальську артіль „Трудовий рибалка“ з трьома колективами — неводничі, жаківки та сітковики. Трудова школа та хата-читальня — це осередки культурного відродження села.

За кілька років розвиток колективного життя складе нову картину, далеко відмінну від тієї, що ми тепер маємо в Музеї, бо село стане новою суспільно-економічною одиницею, однією із ланок міцного Союзного господарства на соціалістичних підвалинах. І тоді наші колекції в Музеї будуть за цікаву пам'ятку передреволюційного села, показуючи, яке воно було та як високо піднеслося за нових соціально-економічних умов.

Отож у майбутньому, коли набереться досить відповідного матеріалу, поруч з цим відділом буде ще улаштовано порівняльний відділ, в якому глядач бачитиме нове, радянське Старосілля.

Складаючи цього провідника по відділу „Монографічне дослідження села“, ми намагалися подати наш виклад у приступній формі, щоб відвідувач Музею сам міг розібратися в масі експонованого матеріалу. В тексті подаємо номери інвентарного опису кожної речі, а з боку на полях сторінок зазначено номери щитів та підставок, що на їх виставлені речі.

Наукова праця в с. Старосіллі ще далеко незакінчена й колекції в Музеї щоразу поповнюються новим надбанням. У другому випускові цього провідника читач знайде ще чимало нового й цікавого, що доповнить відомості за це село.

Загальний вигляд Віддлу.

Дружеска
Секція
ДЛЯ
ВІСНОВКА

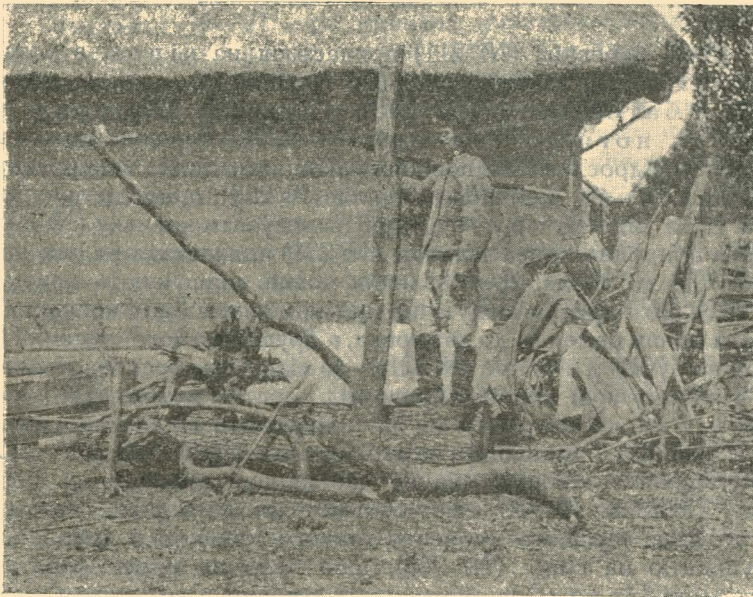
ТЕХНІКА

Надібки ¹

Сьогочасний високий розвиток техніки озброїв людину різноманітним знаряддям праці — могутнім засобом у боротьбі за існування. Людина стає щодалі незалежніша від природи. Не так було на світанку людської культури. Людина, що мала простенького кремінного ножа, кам'яну сокиру, дерев'яне, кіс-

Щит
I.

Підст.
I.

Мал. 1. На світліні показано різні природні форми дерева, що будуть використані в господарстві. Дід держить надібок на бігуна до воріт.

тяне та рогове знаряддя праці, за недостатнього розвитку технічних навичок, шукала собі в природі готових матеріалів та форм придатних для її потреб.

¹ Значення надібків освітлює А. І. Онищук в спеціальній праці — „Природні форми дерева в матеріальній культурі“ (рукопис), з якої ми користувалися, складаючи цей розділ Провідника.

Наше село, де донедавна ніж та сокира були за універсальне технічне знаряддя, дає нам багато прикладів на те, як використовувано готові природні матеріали для щоденного життє. Особливо багато прикладів маємо ми на те, як використовувано природні форми дерева. Збірки нашого музею свідчать за це дуже промовисто: усе, чи це буде ослінчик (№ № 208, 323, 2187), знаряддя, щоб оброблювати землю (рало, соха), знаряддя, щоб збирати врожай (вила, коса, граблі), рибальські прилади (сохір, кручок) та інші, вони або в цілому або в деталях, природні (вирослі, як люди кажуть) форми дерева (розсохи, кривуляки, згрубілості), що їх сливе в необробленому стані застосовують до потреб щоденного життя. Селяни заповідливо збирають кожну природну кривулю і подібні природні форми дерева, бо все це в господарстві „знадобиться“; з цього і пішла назва цих готових природних форм дерева з певним відомим призначенням—надібки (світл. № 284).

Рівна деревина (№ 211) придається на ціпок, з розсохатого стовбура, залежно від його глибини та розмірів, можна зробити батожило (№ 213), вила (№ 220), соху до будівлі, ноги до терниці (№ 922). Вершок молодого дерева, з відрослими відповідно пагінцями, буде використано на баранчика, щоб вішати шапки (№ 229); природно викривлена гілка піде на кручок, щоб завішувати колицку (№ 225); дубова природна крива гілляка (№ 231) придається на так звану ботю до човна. Для великих човнів підшують кривулю (№ 241), що виросли зігнуті під простим кутом (щоб краще прилягати одним раменом до дна човна, а другим до його стінки). Надібок на ручку до рала (№ 221)—це відрубана соснова гілляка, що в одному краї виросла криво під простим кутом. Щоб зробити кілка до борони (зуб), підшують гілляк або пагінців з певними природними згрубілостями (№№ 243, 215, 217), що утворюють голівку, яка не дає кілкові просуватись крізь дірку. Експонат № 218 — це готовий кілок до борони. На снозу до ярма шукають дубового тонкого стовбура з природною згрубілістю на кінці (№ 245), щоб було на чому спиратися підгорлиці. На занозу підшують пагінців з вилчастим закінченням, щоб сноза не просувалася через дірку в горішній частині ярма. Цікаві природні форми дерева—так звані надібки на кручки утягати сіно (№№ 948, 227, 223). Певних природних форм гілляк уживають на валок до грабків (№ 222), на ручку до коси (№ 235).

На бігуна до воріт підшують дерев'яного стовбура, що від його в бік, під певним кутом, відростає гілляка (№ 233). Такі бігуни дуже поширені на Чернігівщині і на Волинському Поліссі (світл. №№ 481, 483).

Щоб зробити рало, підшукують рівну березу, що в неї корінь відростає під простим кутом (№ 206); до цього краю кореня прикріплюють вищезгадане природне держално, щоб тримати рало коли оруть. Стовбура, що його коріння розрослося розкоряками (№ 209), вживають на саморідні ніжки до ослінчика. Рівної, на одному краї дугувато вирослої берези (№ 228) вживають на отесу до воза. На бича до ціпа підшукують молодого дубка відземка з природною згрубілістю на кінці (№ 244), бо таке дерево не розбивається, воно міцне так, як для цього потрібно.

Молоді стовбури вільхові та дубові, що в тій частині, яка росте в землі, мають булавчасту форму (№ 247), вирубують на булавки.

Спорохнявілу всередині колоду (№ 230) використовують на посуд (жолобок, кадовб, мірка). Експонат № 210 показує початкову стадію виробу мірки.

Експонат № 207—це приклад універсального надібка: дубова кривуляка з розсохато-відрослими гілляками може мати різноманітне застосування, як на потребу. Отож, наприклад, коли відпиляти розсоху, то вилчастої частини можна вжити на ніжки терниці або ослінчика, а другої частини кривулі на ботю човна. Можна ще інакше використати надібок: відпиляти частину кривизни, задобати третю ніжку—і готовий ослінчик, що на нього можна будь що спирати. А коли немає потреби вжити вищезгаданого надібка для цієї мети, то, як сказав селянин: „закопаєш його одним кінцем в землю, розсохами вгору, і баба глечиків повісить, щоб сохли, а все таки (надібок) в хазяйстві знадобиться“.

Щоб докладно уявити собі, як широко використовують згадані природні форми дерева, де та як їх застосовують у окремих випадках, відвідувачеві нашого музею треба розглянути речі та малюнки в музеї, шукати обґрунтування практичного їх значення в умовах примітивної культури. Зокрема цікаво простежити, як такі природні форми перенесені були на інший матеріал (залізо), навіть у надбаннях сьогочасної високої техніки.

Вогонь

Уже за найдавнішої доби культури (палеоліт) людність, що жила тоді на Україні, вміла добувати й користуватися вогнем; за це свідчать знахідки з тої доби (вугіль, обвуглені кістки).

У старовину здобували вогонь тертям, уживаючи до цього двох шматків дерева (див. підвід. „Побут селянської дитини“, № 40). Цей спосіб вжигано у нас ще й не так давно у вина-

Щит
II.

ткових, особливо в ритуальних, випадках (гуцули добувають живий вогонь, запалюючи пастушу ватру, під час пошести на худобу). Або кресали вогонь, уживаючи до того кременю, губки та кресала. У розкопах з залізного віку вже постійно трапляються кресала. Цей спосіб здобувати вогонь був поширений по всій Україні та ще й тепер старі діди у селі Старосіллі так здобувають вогонь.

Вогонь дуже важливий чинник культури. Освітлення й ogrівання, смаження й варення харчових продуктів, різноманітне застосування його в техніці—усе це головніші ділянки різнобічного застосування вогню в практичному житті людства.

Освітлення. Свічки (воскові) вмiли у нас робити люди з давніх давен, але світили ними рідко, вживаючи в щоденному житті соснових смолистих ошепків, так званої лучини (№ 404). Коли світили лучиною, її тримали в руках, втикали її в спеціальну дірку в печі або клали на припічку. Дим з лучини розходився по хаті. В міру того як розвивалася культура, стали будувати печі з виводами до сіней, тоді й на те, щоб відводити дим з лучини, почали застосовувати так звані лушники, цебто труби у формі великих дзвонів, сплетених з лози та вимазаних глиною, що горішнім краєм прикріплялися до дірки в стелі; під спідню частину лушника становили стояна, що на ньому горіла лучина. Пізніше стали вживати для цього залізної решітки або дошки, що їх підвішували під лушником. Такі лушники робили теж з тканини (№ 399). У Старосіллі лушники вже вивелися, але широко відомі вони на Поліссі.

Підст.
II.

У дірку, що була прорубана в стелі для лушника, становили дерев'яну видовбану трубу, що відводила дим понад дах. У Старосіллі вживали для цього керамічних труб (№ 401, 400).

Щоб світити в хаті, вживали ще до недавня каганця-черепка (відбите дно від старого горщика), куди наливали баранячого лою та клали шматок ганчірочки, що правила за гніт (№ 402).

Свічки старосільці виробляють з воску, переважно ритуального призначення (страсна свічка, весільна).

Варіння. Дуже часто доводиться варити страву на вільному повітрі (рибалки, косарі, пастухи). Для цього, розклавши вогонь, завішують посуду (казанок) на протагані (№ 393), цебто на двох убитих в землю сісках—спертий поперечний дрючок (світл. № 272). Інколи відрубують тонкого стовбура з відрослим у бік пагінцем, спідній кінець затісують гостро, вбиваючи його в землю, а на відрослу гілку завішують казанка, це так званий гімер (№№ 394, 396).

Підст.
I.

Коли немає рівноваги, коли вода кипить, вона вибігає з казанка, і тоді вирівнюють гімер так званою правдою.

У хаті варять і печуть у звичайній печі, бо плити на варіння в селі ще не вживають. Хату ogrівано в старовину звичайною піччу, в новіших часах стали будувати для цього так звані грубки. Грубку ставлять так, що вона утворює разом перетинку, поділяючи хату на дві частини (див. підвід. „Архітектура“).

Парення. Вогонь у примітивній техніці має широке пристосування. Щоб сирове дерево зробити гнучким, його кладуть у вогонь, розпарюють, а тоді вже гнуть чи скручують; воно не ломиться, а висохши держить уже потрібну форму— стає тверде та міцне. Так заготовлюють обручі, каблучки та завертні, що зв'язують вое з саньми. Завертень бачимо тут в усіх стадіях роботи: необроблений (№ 246), запарений на вогні (№ 219) та протягнений через дірки шматка воя (№ 398).

Випалювання. Вогню вживають ще, щоб робити різноманітний посуд (жлукто, мірка, кадовб; мал. №№ 395, 396). Відпилявши спорохнявілу всередині колоду, вичистять скільки можна порохню, становлять на землю, підкладають з одного боку камінця, щоб береги щільно не приставали до землі і повітря вільно проходило, запалюють всередині вогонь, щоб колода вигоряла на скільки це потрібно. Випалювання нормують, посипаючи береги колоди піском (світл. № 283).

Виріб човна¹. Процес виробу човна з однієї суцільної колоди показує ілюстративний матеріал та кілька експонатів.

У Старосіллі човна роблять з верби та з осокора. Відпилявши відповідну колоду (світл. №151), майстер обтісує (світл. № 148, 149) її сокирою і надає їй форму човна (світл. № 157). Повернувши колоду дном до землі, назначує середину шнуром намоченим у воді з вугіллям (світл. № 161), щоб знати було, як рівно тесати, і остаточно формує колоду, обтісуючи сокирою. Далі він сідає на колоду і „бортує“, цебто спеціальним знаряддям, так званим копилом (№ 2175) видовбує середину—борть човна (світл. № 155). Щоб не продовбати стінки колоди більш ніж треба, майстер вертить зовні, у певних відступах, дірки, забиваючи туди коротенькі кілочки з вербової

Мал. 2. Виріб мірки з порохняві колоди.

Щит
III.
Підст.
III.

¹ О н и щ у к А н т і н. Виріб човна в с. Старосіллі, Остерського повіту, на Чернігівщині. Матеріали до етнології й антропології XXV—XXVI. Збірник праць присвячений пам'яті Володимира Гнатюка. Львів—1929.

кори, так звані сторожі (№ 389). Тоді довбає далі; якщо з середини покажеться темна пляма (кінчик сторожа) — припиняє роботу. Видовбаний таким способом човен зветься човен у колоді (світл. № 153); він вузький і до вжитку ще не придатний, бо легко перевертається у воді. Отож треба розширити боки човна на зовні, як кажуть, „роздати, розвернути човна“. Для цього копають рівчака завдовжки такого

Мал. 3. Нашивка човна — прибивають дошку до борта човна, щоб зробити його глибшим.

як човен (світл. № 150), розпалюють у рівчаку вогонь і, коли нагорить досить жару, перекидають човна, накриваючи їм рівчака з жаром (світл. № 147), щоб дерево, розпарившись, стало гнучке, легко погиналося на зовні та не кололося. Коли човен стане зверху гарячий, його знімають з рівчака, становлять збоку, намочують віхтем боки човна, щоб не загорілися (світл. № 160, 156), і тоді майстер роздає човна, втискаючи в середину короткі палки, так звані цурки (світл. № 154). Таких цурупалок втискають дуже багато, вставляючи їх на перехрестя вздовж човна дуже обережно і таким способом відхиляючи стінки човна на зовні (мал. № 404). Іноді човен під час такої роботи тріскає (світл. № 146, експонат № 378),

тоді слабі місця треба скріплювати так званими лисицями (№ 377), дерев'яними кліщами, підбиваючи клинком або скріпляти скабками з дроту. Світлина № 152 показує готовий човен розкладений зараз, як закінчено роботу; всередині човна видно багато цурупалок, втиснених у середину човна, що розширили його стінки, ніс (передній край човна), корма (задній край) та боки стінки скріплені лисицями, щоб не кололися. Так „стоїть човен на цурках“ кілька днів, аж висхне, і це зветься „обстойка човна“. Тоді викидають цурупалки і вставляють природні дуги, так звані боти (№№ 383, 387). Щоб зробити стінки човна вищими, до берегів прибивають дві тонкі дошки—нашивають нашивки (світл. №№ 158, 159). Щоб вода не протікала під нашивку, конопатять човна (напихають в шпари моху № 388), змазують зокола та зсередини смолою, і коли висхне, човен готовий до вжитку. Човни бувають різні завбільшки, залежно від призначення (жаковий, сітковий, до Києва). Роблять ще великі човни, так звані дуби, з окремих дошок (світл. № 489, дивись підвідділ „Оброблення дерева“). Їх уживають ловити рибу неводом та перевозити клажу до Києва (дивись підвідділ „Транспорт“).

Обробіток рослинних матеріалів

Оброблення дерева. Технічне застосування дерева та його частин (кора, лико, коріння) відоме вже починаючи від самісіньких початків людської культури. Знаряддя, що його вживають у Старосіллі оброблювати дерево, таке: сокира, ніж, копил (№ 2175), теслиця, (№ 2176), пішня (№ 2182), свердло (мал. № 402), довбешка (мал. № 401) та циркуль (№ 2181).

Каблучка (№ 408) має широке застосування в господарстві; її уживають, щоб зв'язувати. Вирубавши дубового пагінця, його або парять у вогні, або й без цього скручують таким способом: людина наступає ногою на тонший кінець пагінця, а грубший крутить руками навколо себе (світл. № 169); через це лозина внизу скручується (світл. № 168); тоді другою ногою стають на скручену частину, лозину крутять подалі, посуваючи другу ногу щораз далі, аж доки скрутять усю лозину (світл. № 170); тоді плетуть каблучку (мал. №№ 430—432).

Старосільці плетуть кошики з лози, здебільшого для свого вжитку, з матеріалу неочищеного від кори (див. кошик в стадях роботи № 418). Крім цього, масово заготовляють пруття, почитивши від кори, щоб продавати в тій місцевості, де кошикарський промисел високо розвинено.

З лози старосільці плетуть ще огорожу-плетінь, городять ясла (див. підвід. „Годівля свійських тварин“) та стіни

*Щит
IV.*

*Підст.
IV.*

повіток і хлівів. З лози роблять теж так звані безкінечні ослінчики (№№ 419, 420) та прилади, щоб ловити рибу (див. підвід. „Рибальство“).

Щит
V.

У селі Старосілли роблять діжки, діжі на хліб, щєбри на воду. Увесь цей посуд бондарі роблять з клепок, зв'язуючи їх лозовими або дубовими обручами, виструганими на станку, що зветься столюга (№ 405). Розколовши лозину, одну половину її оброблюють на столюзі так: бондар сидить на столюзі, а розколену лозину (№ 416) становить під хлопця (головчатий деталь столюги) і надавивши ногою на понож (притримує лозину хлопєць) струже (світл. № 166). Готового обруча замірять, як треба, ножем зарубе замок (світл. № 167), зав'язавши обруча, натягає його на посуд натягачем (№ 415) і набиває дерев'яним молотком. Цікавий своєю формою експонат нашого музею (столюга) має, за словами старих людей, більше як 150 років.

Підст.
V.

У Старосілли роблять теж ярма для свого вжитку (№№ 410, 412, 425).

З дрібного дерев'яного посуду роблять тут ковганки затокати сало (№ 174), ложки (№ 190), ополоники (№ 406), ваганки (№ 2162), ковші (№ 2160), миски (№ 2169), блюда (№ 2165), мірки (№ 2174), тарілки (№ 2158), лопати (№ 2203) (див. підвід. „Господарське начиння“).

Щити
VI-VII.

Оброблення волокон. Коноплі і льон для хатнього вжитку розводять по цілій Україні. Спочатку вибирають плоскінь, що раніш поспіває і дає тонші волокна, далі беруть матірки. Висохлі стеблини вимолочують (матірки), а тоді їх несуть і мочать в озері (світл. № 496), щоб волокно відстало; тоді беруть з води, полощуть і сушать. Добре висушивши, „ломлять кострицю“, наступаючи ногами, притримуючи один край горстки конопель (льону) у руках, перегинаючи через дрючка (мал. № 437), або вживаючи для цього так званої бительні (№ 428). Витрусивши згрубша кострицю, труть волокно на терниці (№ 427, мал. № 438 показує спосіб уживання), далі мнуть волокно ногами (мал. № 434) або — вже новішими часами — вживають для цього спеціальної машини, так званої м'яльниці (№ 430). На малюнкові № 436 показано, як закопують стовпа в землю, щоб він не крутивсь навколо себе під напором робочої сили, що крутить дерев'яний барабан. Барабан (мал. 443) накладають на горішню частину стовпа — на так зване веретено з діркою. Спосіб уживати такий: у кільце, що прив'язане до шпиді барабана, всовують край дубового дрючка, а другий край (дрючка) тримає людина обома руками і, тручаючи вперед, обертає барабан навкруги осі (веретена). Друга людина складає краями

Підст.
VI-VIII.

до купи — 4-5 жмень прядива і краї встромлює в дірку, що є посередині веретена. Коли барабан крутиться, прядиво навивається на веретено, заповнюючи весь простір поміж віссю та щаблями барабана. Далі людина, що крутить барабана, повертається і крутить в протилежний бік; тоді прядиво розвивається, починаючи з місця прикріплення (від веретена), і від тертя та чавлення мнеться — стає м'яке. Процес праці показано на мал. № 435.

Вим'яте прядиво, так звану мичку, накладають на гребінь (№ 2177), ставлять гребінь у дірку в ослоні (№ 444), жінка сідає на ослоні і чеше мичку малим гребенем (мал. № 445), так званою гребінкою (№ 441), відокремлюючи волокно гіршого сорту (так зване клоччя); далі мичку чеше ще щіткою з свинячої щетини (мал. № 446).

Сукання. Налигачі сучать і плетуть, вживаючи для цього гачків (№№ 242, 433). Спочатку зсучать мотузку (світл. № 165), зачепивши прядиво на кілок і скручуючи його одним кручком, а тоді, перегорнувши мотузку вдвоє, завішують на кручок у стіні і двома кручками плетуть налигача (світл. № 164).

Тонкі мотузки сучать, уживаючи для цього покотьола (№ 431), а нитки сучать у руках веретеном (№ 432). Довгі мотузки сучать так званою сукальницею.

У Старосіллі прядуть льон та коноплі з гребеня, що його ставлять у дірку в ослоні (мал. № 444), в лаві (мал. № 448), або в днище (мал. № 449), прядучи веретеном. Новішими часами почали вживати прядки (№ 426, мал. № 452 показує спосіб уживання), або кози (№ 2188). Цівка до прядки порожня (мал. № 456) та повна (з пряжею, мал. № 457). Повну цівку ставлять на так званий хлопець (№ 451, мал. № 458 показує спосіб уживання), тоді мотають нитку на клубок.

Найдавніші прядки відомі в Європі, починаючи з XVст. Спочатку їх крутили рукою, пізніш удосконалили, пристосовавши механізм, щоб крутити колесо ногою. Покищо важко сказати, коли цього прилада почали вживати на Україні.

Щоб нитка не різала руки, коли мотають її на клубок, нитку просувають крізь дірку в коротенькій палічці, що зветься юрок (№ 448). Пряжу та нитки показано під № 434. З клубка мотають нитки на мотовило (№ 443, мал. № 469 мотовило повне) і лічать їх (мал. № 461).

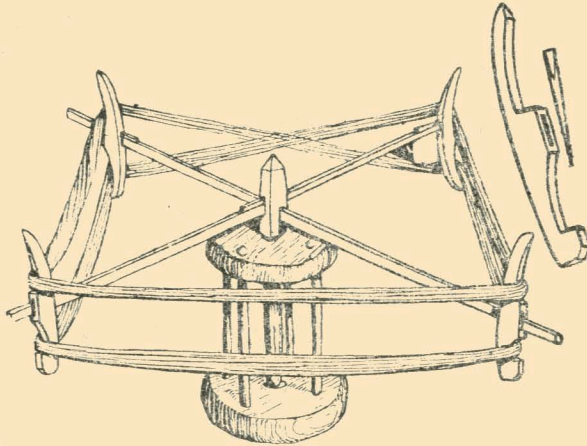
Знявши нитки з мотовила, їх надівають на витушку (№ 429) та, застосувавши на юрка, мотають нитки на клубок

Мал. 4. Прядіння веретеном з гребеня.

(мал. №№ 453, 454). Різні відміни витушок, що трапляються в цьому селі, показано на мал. №№ 462 — 464.

Полотно тчуть мало не в кожній хаті взимку. Ткацька верстать є двох типів: верстать до ослона (№ 445, мал. № 470), що має тільки дві ніжки і спирається краями побічних станка на лаву, та верстать походюча, цєбто із стативом на 4-х ніжках; приладдя це можна поставити в будь-яке місце.

Мал. 5. Витушка намотувати нитки.

Складові частини верстаті такі: статив, навій під основу з зубчастим колесом (мал. №№ 473, 474) та хвеською, що чіпляє за зуби коліщатко й притримує його (мал. № 472), навій на полотно (мал. № 475) з зубчастим колесом, набілкі, блято (мал. № 481), начиння, човник (№№ 458, 459, мал. № 482). Процес навивання основи на верстать показують малюнки №№ 470, 471, 474. Осноу навивають за допомогою дерев'яного приладу, що зветься ритки (мал. № 476, 470).

Ткаля сідає на лаві, ногами надавлює поножі, розділюючи нитки основи паристі від непаристих і одночасно кидає рукою човника з ниткою поткання, ловлячи його другою рукою. Потім узявши рукою за бердо, прибиває ним нитку поперечну, надавлює другу поніж, кидає човника й далі тче на переміну. Наткавши відповідну кількість полотна, потягає мотузкою за так звану хвеську, здіймаючи її з зубів колеса й тоді навиває готове полотно на передній навій, чіпляє хвеську за зуб колеса і тче далі.

Начиння для ткацької верстаті в'яжуть на спеціальному станку (станок щоб в'язати начиння № 457, мал. № 485). Спосіб, як в'язати начиння, показано на мал. № 487.

Оброблення тваринних матеріалів

Обробляти тваринні матеріали почали на Україні з оброблення тваринної шкіри, вовни, рогу й кістки. Скребки, що їх знаходять у розкопинах з палеолітичної доби, свідчать за те, що вже тоді оброблення шкур було, продовжувалося протягом неолітичної епохи і дійшло аж до наших днів, замінивши кам'яний скребок на залізний. Процес оброблення шкур ділиться на дві стадії—вироблювання матеріалу та виготовлення з нього виробів.

Способи, що їх уживають старосільці, чинячи шкіри, доволі примітивні. Шкуру з тварин сушать завісивши в клуні, а з диких тварин (зайців, лисиць), натягнувши на так зване п'яло (№ 366), далі розмочують у воді; коли одкисне, то здирають косою чи стругом миздру (світл. № 482). Шкуру з овець зі споду обмашують тістом, згортають і вимочують у „квасу“—її не можна гарбувати, бо вовна облізе. Шкуру на чоботи гарбують. Дубову кору, щоб гарбувати шкіру, товчуть у спеціальній ступі (мал. №№ 1500, 1501). Шкура мокне у квасу два-три тижні, потім її виймають, сушать і роблять „викатку“: шкіру на кожухи мажуть крейдою, а після того червоною фарбою, а шкіру на чоботи мажуть дьогтем, а тоді чорною фарбою. Щоб шкіра була м'яка, її виминають.

З невичиної шкіри роблять решета (див. підв. „Господарське начиння“ № 2166).

Вовну з овець стрижуть, перуть прачем (№ 442), скубують руками (дехто дає в сусіднє село на драчку), чешуть спеціальними щітками (№ 444) та прядуть. Вовну прив'язують на куделю (№№ 445, 2178), ставлять куделю у днище (№ 449), присівши на край днища, прядуть на веретено. Сукно тчуть на верстатях і вживають його на верхню одіжку (запасака, свитка, свитянка).

З худоб'ячих рогів роблять ріжки до соски, ріжки та мірки на порох.

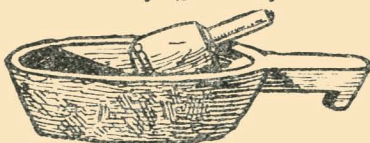
Механічне перероблювання харчових продуктів

Щоб механічно перероблювати продукти, старосільці уживають м'яло (№ 240), ковганку (№№ 174, 2163), ступку (№ 165), ступу (166), млин. Вони знають дві методи роздроблювати певні харчові продукти—м'яти (терти) та товкти. Мнуть, наприклад, варену картоплю м'ялом (№ 240); цим

Щит
VII.

Підст.
IX.

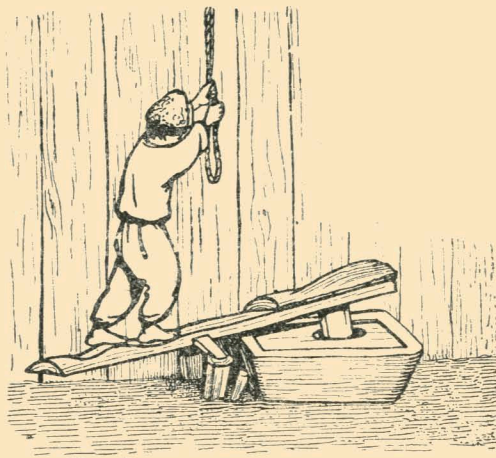
самим приладдям мнуть сіль, мак. Товчуть у ковганці цибулю, сало. У ступці товчуть сіль, перець. Просо на пшоно товчуть

Мал. 6. Ковганка з товкачкою.

у ножаній ступі. У нашому музеї є дві ножані ступи — торчова ступа (№ 166) з соснового дерева, що її закопували в землю, з дубовим товкачем, що ним товкли, та ступа з дубового окоренка (№ 192).

Загальний вигляд ножаної ступи та спосіб уживання показано на мал. № 429 та на світл. № 336. Товчучи людина для рівноваги спирається однією рукою на палицю, а другою до стіни (мал. № 429), чи спирається на дерев'яні упоречки (св. № 336).

Мал. 7. Товчення проса на ножаній ступі.

Ручні млинки (жорна) в цьому селі збереглися тільки в одному господарстві. Вітряків (млинів) було двоє та один водяний млин на Дніпрі.

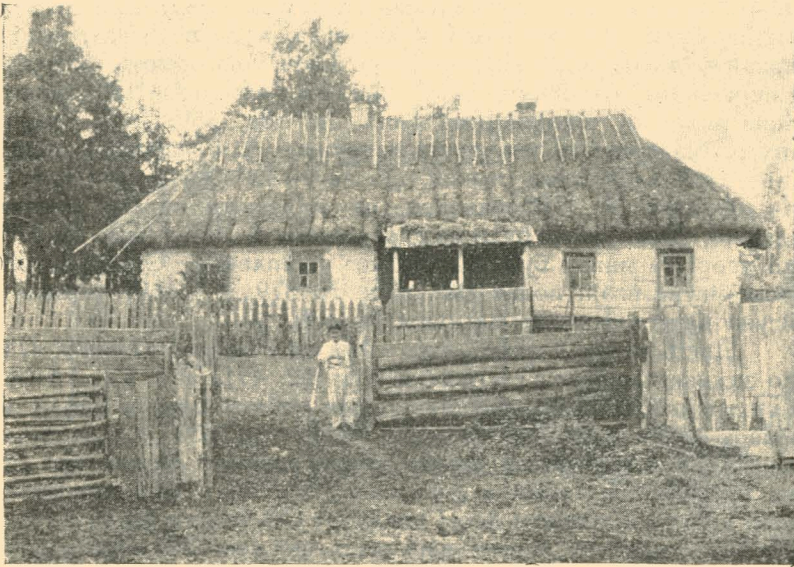
Архітектура

Шити VIII-IX.

Передісторичні розкопи та розвідки на Україні вказують на те, що і в нашій країні люди спочатку жили під голим небом, у печерах, в землянках та надземних куренях. Як у землянках та в слідах куренів, що їх знайдено на Кирилівській вулиці в Києві, так само в подібних до них будівлях передмікенської культури, за головний будівельний матеріал були, окрім глини, дерево та лоза. Про слов'янські будівлі довідуємося з описів арабських мандрівників—вони були побудовані з гілок та обмащені глиною. В Київському Початковому літописі про селянські хати говориться, як про будівлі рублені. На території цілої України, залежно від природних та соціальних умов, архітектура являє багату різнобарвну картину.

У Старосілі усі архітектурні спорудження будують з дерева. Соціальні та економічні умови позначаються досить виразно на всіх будівлях: є хати найпростішого типу, так звана

куца хата (світл. № 291) з прибудованими невеличкими сінцями, хати з сінями, хати з коморою, що відокремлена від мешкання сіньми, а дехто мешкає на дві хати, що відділені одна від одної прольотними сінцями (світл. № 290), цебто з дверима в передній і задній стінах середньої частини будівлі. Хати будують з ганками.

Мал. 8. Хата з прольотними сінцями.

Узагалі вкривають будинки соломною, а новішими часами—бляхою. Декілька господарів мають комору або амбар, збудовані окремо (світл. № 201), де зберігають збіжжя. Коло хати є ще льох, щоб зберігати картоплю та іншу городину—це яма вкрита триспадним дахом, де стіни бувають з дерева або з каміння (світл. № 202).

Снопи жита та гречки складають у клунях, збудованих на сохах; там теж посередині готують тік, щоб молотити та віяти збіжжя. Для худоби будують хліви дуже примітивні, здебільшого без дверей.

Техніку будування показано в музеї на малюнках та світлинах. Хати будують у зруб. В тих місцях, де мають бути кути майбутньої хати, вкопують в землю грубі дубові окоренки, що на них кладуть підвалину хати (грубі бруси). На підвалини кладуть бруси, що їх, як і підвалини, зарубують у замок простий чи німецький з пальцем (№ 476).

Підст.
Х.

Бруси в стінах зв'язують дерев'яними тиблями (№ 463, 464), а кінці брусів по кутах залишають необрізані. Втім буває, що їх відрізують, а через це виходять рівні лінії кутів хати. Майстри виводять таким способом стіни хати, як показано на світлині № 288. Кінці брусів, що лежать вгорі (під стріхою) майстри відповідно оформлюють (мал. № № 561-569). Вивівши стіни хати скільки треба заввишки, в них залишають простір для вікон та вставляють лутки (мал. № № 583-585). Вікна в старовину були дуже маленькі й вирізували їх в стінах, закінчивши будівлю. Над вікнами та з боків прибивають дощечки з вирізаними оздобами, так звані наличники. Зачинають вікна знадвору віконницями (мал. № 586, 589, 591), що на них розмальовують кольорові візерунки. Для дверей в підвалину хати вдовбують стовпи, що звать їх одвірки (№ 477). На малюнку № 581 показано, як зв'язують окремі частини одвірка. Давні двері були на дерев'яному бігуні (мал. № 577), що вгорі та внизу був відповідно укріплений. Спосіб укріплити бігуна вгорі подає малюнок № 579, а спосіб укріплити бігуна на споді подає малюнок № 580.

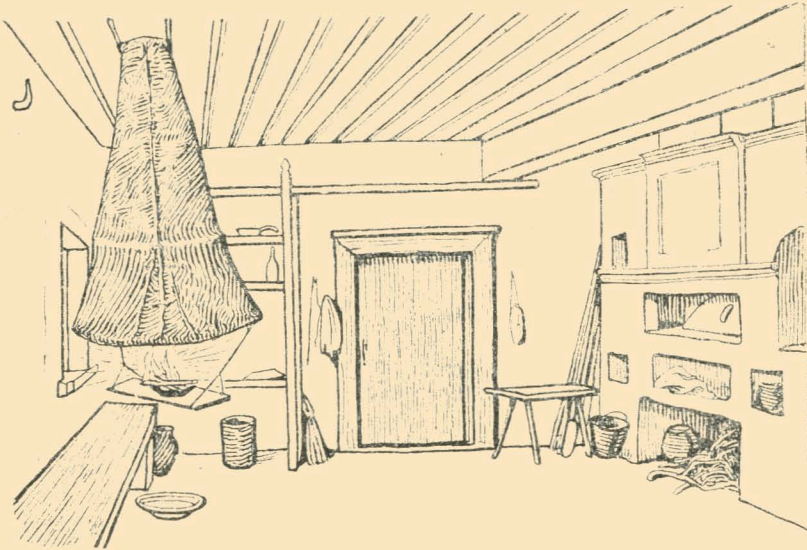
Двері надвірні мають дерев'яний замок (№ 470, 473), що замикається дерев'яним (№ 462, 471) або залізним ключем. Останніми часами почали робити залізні замки на зразок дерев'яного: на малюнку № № 532, 533 показано, як такий замок відчиняти. Окрім замка, одвірок дверей має ще дві завертки: одну з ручкою, (№ 461), щоб повертати, коли хочуть відчинити двері знадвору (№ 461), а другу глуху (№ 460)—прибиту кілком нерухомо, що нею зачинають двері зсередини на ніч (№ 460).

На горішній кінець ошепину хати кладуть сволок, цебто дуже грубу балку, що зовні на кінці має різноманітне мистецьке оформлення (мал. № № 571-573). На самому сволоці малюють або різьблять різні візерунки: хрести, квітки (мал. № 320-327), а на деяких—рік коли збудовано хату та прізвище власника. Стелю настиляють дошками і на неї насипають досить грубу верству піску, а далі кладуть поперечні бруси, що на них спирають кістяк даху—крокви (світл. № № 287, 289, майстри заготовляють крокви, світл. № 285); до них поземо прибивають лати, до яких прив'язують сніпки соломи (світл. № 286). Щоб лати на даху розмірити в одному віддаленні, уживають для цього приладдя, що зветься собачка (мал. № 540, 541).

Стріхи хат на чотири схили (мал. 542, 543); щоб вітер не зривав соломи з гребеня хати, її притримують так званими парками (мал. 543).

Піч ставлять біля самих дверей—у куті (мал. № 317). Окрім печі в деяких хатах є ще груба, що перегороджує хату на дві половини (мал. № 315, мал. № 318 поміри печі та груби).

Між піччю та причільною стіною міститься піл з дощок для снання (мал. № 317). Над полом міститься жердка для одержі (мал. № 319, 360). Уздовж стін ідуть лави. Проти печі в кутку — полиця чи мисник на посуд та по деяких хатах ложник — на ложки. Над дверима, що провадять у сіни, є полиця, що на неї кладуть хліб (мал. № 313). У куті коло печі стоять кочерга, рогаці, чаплія.

Мал. 9. Внутрішній вигляд хати з піччю та з лущником.

У правому куті хати стоїть завсіди стіл, вкритий скатертиною. На ньому з лівого краю кладуть хліб, що його накривають кінцем скатертини. До столу сідає родина полуднувати, обідати та вечеряти. Кут, де стоїть стіл, це найпочесніше місце в хаті; зветься він покуть.

Там таки на стінах порозвішувані образи, підтримувані різьбленою планочкою, так званою божничкою (№ 183). З боку столу стоїть ослін, щоб сідати. Коли щось роблять в хаті, — сідають на ослінчика (мал. №№ 309, 310, 311, 312, — різні форми ослінчиків).

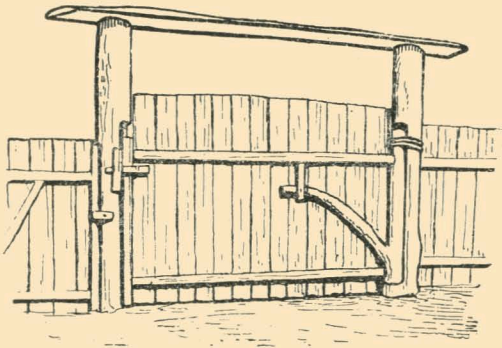
Стародавня техніка будовання збереглася ще в повітках (мал. № 534), в хлівах та клунях. Такі будівлі нескладні, будують їх так: посередині площини, що призначена під будівлю, закопують на певному віддаленні одну від одної дві сохи та чотири присішки в углах, спираючи на їх ошеп, на сохи кладуть грубий дерев'яний сволок, що тримає на собі

Щит
X.

Підст.
XI.

попарно збиті кілком ключини, лягаючи спідніми кінцями на ошеп. Малюнок № 536 показує соху, а на ній сволок і ключини; малюнок № 538 причілок будівлі на сохах, а малюнок № 539 спосіб зарубувати ключини. Експонат 477—це частина причілка з клуні, що на ній показано спосіб зв'язувати ключини кілком. Поверх ключин прибивають дерев'яними кілками поперечні лати і тоді все це вкривають соломою. Стіни будують або з самого початку (коли вони з брусья зв'язані) або наприкінці, коли покрівля вже готова (з плетіння).

Знаряддя вживають звичайно таке: сокиру (зарубувати, відрубувати), топора (тесати), долота (довбати діри), свердла (вертіти дірки для кілків), пили (пиляти).

Мал. 10. Ворота на саморідному бігуні.

Щоб бруси щільно прилягали один до одного, їх відповідно стісують, намітивши наперед, за допомогою так званої драчки (№ 472) та олівця, як власне тесати. Витрепасом (№ 469) перевіряють чи брус лягає відповідно.

Товсті колоди розпилюють подовжньою пилою на бруси та дошки. Для цього становлять їх на спеціальне спорудження—так звана пильня. Спідній держак до подовжньої пили знімається та зветься гамарка (№ 475). З будівель тимчасового призначення знаємо курені (світл. № 204). Їх будують на полі, коли стережуть засівів, а також рибалки та пастухи.

Огорожа, ворота, замки. Кожне господарство та городи огорожені навколо; у полі відгороджують тільки з одного боку—від дороги.

На щиті X зібрано різноманітні відміни огорожі, воріт та замків, що трапляються в цьому селі. Найпростіша огорожа—це частокіл (мал. № 500): вбиті в землю на невеличких відступах коли та вгорі переплетені примітивно пруттям.

Прясла (мал. №№ 488, 489) — це попарно вбиті в землю коли, зв'язані в 2-х місцях перевітками (№ 465), що між них всовують поперечні дрючки.

Цікаво відзначити, що в селі перекладають поперечки густо, а що далі в поле, то щораз рідше, аж в кінці бачимо тільки по одній поперечній жердці або вищезгаданий частокіл. Пояснити це можна тим, що в селі огорожа має замикає дос-

туп дрібним тваринам (свиня, теля, вівця), а в полі шкоду зробити може хіба рогата худоба або коні.

На селі загороджують двір плетеном (світл. № 621) або дощатими парканами (мал. №№ 495, 496, 502, 499, 501). Огорожу новішого типу показано на мал. № 497, 498.

У двір входимо через перелаз (мал. №№ 505, 506) або хвірткою (мал. № 514). Возом можна в'їхати відчинивши закладки-ворота. У старовину був звичай, що ще тепер зберігається в селі, будувати ворота на саморідних бігунах (світл. № 171, мал. №№ 511, 513) поміж двома дуже товстими ошулами (мал. №№ 507, 508), що їх унизу обпалювали, щоб не гнили в землі. Бігунів прикріплювано до ошули дерев'яними завісами. Ворота найдосконалішого типу мають мистецьке оформлення (мал. № 514).

Ворота, хвіртки та двері (в хлівах, клунях) замикали дерев'яними засувками (мал. №№ 521, 525), клямками (№№ 527, 528) та дерев'яними замками, що замикалися дерев'яним ключем.

О Д І Ж

Передісторична людність України одержу робила мабуть з звірячих шкур. За це свідчать шкрібки, кістяні шила та голки палеолітичної доби. За неолітичної доби вже відомі були певні рослинні волокна, що їх вмiли оброблювати — на що вказують знайдені пряслиці. У могилах пізніших часів знаходимо останки грубих тканин вовняних та рослинних, що правили за матеріял на одяг людності, що за тих часів заселювала Україну.

З цього можна зробити висновок, що й наші предки за передісторичних часів теж користалися подібними матеріялами та знаряддям, щоб зробити собі одіж.

Про одержу на початках історичного часу, цебто VIII-IX ст., маємо надто мало відомостей. Як одягалися вояки та князі, знаємо з малюнків, що до нас подоходили та з деяких літописних вказівок. Щодо одержі народних мас за тих часів, то про це мало не цілком відомостей бракує. Грунтовні досліди над одягом нашого селянства можуть допомогти нам заповнити певною мірою прогалину в цій ділянці стародавньої культури.

Як матеріяли на одіж, так і форми одержі змінюються відповідно дуже часто і зникають іноді без сліду. Національні вбрання являють собою пережитки давніх мод, але й вони зникають поволі з ужитку, їх заступають загально вживані європейські вбрання.

Одяги с. Старосілля показано в музеї в малюнках, свілинах та речах. Як це знати з призбираного матеріялу, стародавнього одягу збереглося тут дуже мало. Як зникала народня

одіж наочно показано серією малюнків. Очевидно, що селяни залишають давні форми одягу та приймають міські.

Жіноча одежа

Шит
XXXII.
Вітрини
I-II. Сорочки носять жінки довгі-додільні в три пілки; рукави, чохла та спідній край сорочки оздоблені вишиванками (№ 2082). Сорочки шиють з свого полотна або з купованого-крамного. На малюнку № 285 показано спосіб крою, а на малюнку № 286 спосіб шиття (пришиті плечики, розрізана пазуха). Загальний вигляд сорочки спереду, з вишиваними рукавами, подає малюнок № 287.

Одежа долішньої половини тіла—запаска, плахта, що їх заступила тепер спідниця.

Запаска—це чотирикутний шматок грубої вовняної тканини. Одягають запаски—одну ззаду, а другу спереду; з обох боків видно трохи сорочку. Задня запаска чорна, а передня синя. Запаски й тепер іще носять жінки вживаючи їх виключно до праці. Замість передньої синьої запаски носять тепер звичайний хвартух.

Плахта—це два шматки тканини виткані з пофарбованої вовни та зшиті до половини (№ 2086). Залежно від візерунку вони мають різні народні назви.

Плаhti носили жінки святковими днями, підперізуючися поясом; спереду носили хвартухи. Тепер плахта вийшла з ужитку і залишилася тільки як пам'ятка з давніх часів.

Стародавню запаску заступила спідниця, що тепер її шиють разом із нагрудником (мал. №№ 198, 199, 288; на мал. № 1476 маємо спосіб носити спідницю з нагрудником). Подолок спідниці обшивають так званими обкладками (мал. № 1478).

Хвартухи носили разом з плахтою, а тепер носять з спідницею. Шиють їх з крамної матерії з обкладками (мал. № 229), чи з брижами (мал. № 239).

Пояси жінки носять червоні, вовняні, плетені чи фабричні. Пояс одягають жінки поверх запаски, плаhti чи спідниці (мал. № 1476) або підперізуються ним поверх свитянки, кожушанки зимою (світл. № 317, 318).

Верхня одіж це—корсетка, свитянка, юпка, кожушанка, кохта.

Корсетка—це безрукавка, що шиться з крамної матерії на підкладці, бувають так само й на ваті. Давні корсетки шили до трьох сторчових вусів. Корсетка новітнього фасону коротша, шиться від 5 до 9 накладних вусів (мал. № 290 спереду, №№ 293, 288 ззаду) та обшита обкладками (мал. № 289). Корсетку одягають поверх сорочки, щоб були видні

вишиті рукави (мал. №№ 1490, 1491, 1499, світл. № 308 давні корсетки, мал. №№ 1493-1495, 1498, світл. №№ 311, 312 корсетки новітнього фасону); їх одягають теж поверх кохточки (мал. №№ 1494-1496, світл. №№ 322).

С в и т я н к а — верхня одіж, що шиється з білого овечого сукна до трьох вусів (мал. №№ 240, 241). Свитянку обшивають обкладками на рукавах, на кишені, на пазусі (мал. № 236 зразки обкладок, а мал. № 242, 243 — свитянка з обкладкою). Спосіб уживати свитянку подано на світлинах №№ 315, 319.

Ю п к а це тільки верхня одіж тіла. Юпку шиють з крамної матерії (№ 2083 — кубова юпка); вона своїм кроєм подібна до свитянки, — відрізняється від свитянки іноді збільшеним числом вусів (мал. № 238). Юпку обшивають обкладками — краї, рукави, кишені (мал. №№ 246, 247). Спосіб уживання юпки подають мал. №№ 1479-1481.

Мал. 11. Жінка в корсетці.

К о ж у х, кожушанка — це зимова верхня одіж. Шиють їх з вигартами (отворот) до яких пришивається комір (мал. №№ 294-296). Їх носять дівчата та жінки підперізуючись поясом (світл. №№ 317, 318). Відрізняється кожушанка від кожуха тим, що зверху вкрита крамною матерією.

Найновіша жіноча одежа — це кохточка. **К о х т о ч к и** шиють різного фасону: з пояском (мал. № 1474), до щільної полки, що застібається на бік (мал. №№ 234, 235), кохточка-пінжачок.

К о х т а — верхня одіж на ваті, шиється до трьох вусів, застібається на гудзиках, з малим стоячим коміром (мал. №№ 236, 237).

Головне вкриття. Дівчата за давніх часів в святні дні ходили з непокритою головою, коли не рахувати вінків, а в будні запинались хустками, підв'язуючи кінці під підборіддям. Узимку поверх тонкої хустки одягають ще теплу.

Заміжні жінки у будні в хаті та коло хати ходять в очіпку чи в чущці (мал. №№ 219, 220, 221, мал. № 1498 —

жінки в чушді). Поверх чушки напинають хустку, коли виходять між люди, а очіпок пов'язують хусткою (на мал. № 225 показано, як складають та пов'язують хустку поверх очіпка; мал. № 1497—жінка в очіпку).

У старовину носили жінки на голові так звані золоті очіпки, що шилися з парчі (мал. № 222—очіпок спереду, № 223—очіпок ззаду, № 224 очіпок зсередини). Очіпка запинали звержу наміткою (№ 2085). Намітка—це дуже стародавнє голівне вкриття на Україні; їх ткали з лляних та з шовкових ниток. Мають вони форму довгої пілки білого або темнодимчатого кольору, завширшки 50—60 сант. У Старосіллі кілька старих жінок ховають золоті очіпки з намітками „на смерть“.

Хусткою (№ 2084) жінки запинаються—влітку тоншою, а взимку поверх тонкої хустки одягають теплу, зав'язуючи вузли під подборіддям (мал. № 1479), чи на голові (мал. № 1481). Коли жінка виходила в очіпку, то подборіддя підв'язувала другою хусткою, зав'язуючи її на голові вузлом, як це роблять, коли зуби болять (мал. №№ 1497, 1491).

Зачісування волосся. Зачісування голови заслуговує на увагу не тільки з гігієнічного погляду, а й з побутового. Дівчаток малих зачісують: роблять ряд на голові та заплітають до п'яти кісок (мал. №№ 212, 213). Дівчаток підлітків, як довше волосся, то заплітають до трьох кісок (мал. № 214, 215). Дівки заплітаються на дві кіски (мал. № 216) та укладають коси віночком на голові (мал. № 217). Заміжні жінки зачісуються зовсім інакше. Стародавній звичай вимагає, щоб волосся заміжньої жінки було завсіди закрите, щоб жінка не ходила простоволосою. Заміжня жінка не заплітає кіс, зачісується на проділ та закручує волосся, закладає кругом голови і підсовує його під очіпок чи під чушку; деякі молодиці тепер зачісуються у задірашку (вгору гладко) і закручують волосся ззаду у вузол під гребінець.

До оздоб, як дівчат так і жінок належать: намісто коралове, що звється „добрим намістом“. Крім коралів, носять ще намісто кам'яне та золоте (дуге) з різних скляних намістинок більших та менших. Поруч цієї оздоби дівчата та жінки носять сережки круглі та перстні з білого стопу.

Чоловіча одежа

Шум
XXXIII

Сорочку шиють з свого полотна чи з крамного. Давній тип сорочки має пазуху посередині на грудях, з низьким стоячим коміром з петельками, з чохлами (мал. № 252). Другий тип сорочки, новіший, має вишивану манішку та комір, що застібається на гудзики з лівого боку (мал. № 253). Спосіб застібати сорочку подає малюнок № 226.

Сорочку носять впускаючи поділ в штани. Хлопці тепер носять поверх натільної сорочки верхню крамну на випуск і не підперізуються (мал. № 1487).

Штани у старовину чоловіки носили до очкура. Це широкі штани без пояса, але з заложеним горішнім краєм та зашитим у широкий рубець (мал. №№ 256, 266—крій штанів), куди всередину протягують шнурок чи ремінну попругу (мал. №№ 254, 255), що зтягує штани та не дає їм спадати додолу. Деякі старі діди ще й тепер носять штани до очкура (світл. № 319). Другий тип штанів новіший — це вузькі, пошиті з пояском, що застібаються на 2 гудзики (мал. № 267).

Жупан, колись загально поширений верхній святковий одяг, виходить уже з ужитку. Жупани шують з крамної матерії (мал. №№ 263, 264); підперізували поясом. Як носять жупана показує малюнок № 1484. На весіллі свати підперізують жупана білим рушником (світ. №№ 320, 321).

Свита — верхня довга чоловіча одежа на холодну пору або негоду. Шують свиту з овечого сукна до двох вусів (мал. №№ 248, 249) або до пояса (мал. №№ 244, 245, 272, 273).

Керея з кобиняком — це досить широка верхня одежа, щоб можна було вдягати її взимку поверх кожуха, лаштуючись у далеку дорогу. Шують її з свого сукна (мал. № 260, 261). Кобеньяк — це сукняний мішок (мал. № 262); його пришивають ззаду під коміром (світл. №№ 313, 314); в дощ або в сильний мороз з вітром, насовують його на шапку, закриваючи ним мало не ціле обличчя (світл. № 310).

Кожух — це зимова одежа; шують його до пояса (мал. №№ 274, 275), або до шльомів (№№ 270, 271).

Жилетка шийється без рукавів (мал. №№ 257, 258) та з рукавами (мал. № 259) з низьким стоячим коміром, ззаду — з хлястиком та з прорізаними кишнями. Як носять жилетку без рукавів, показують малюнки №№ 1486, 1488; з рукавами — світлина № 319.

Мал. 12. Чоловік в жупані.

Піджак шиють з свого сукна або з купованого (мал. №№ 268, 269, 250, 251). Спосіб носити піджака подають малюнки №№ 1482, 1490. З новішої одєжі треба згадати френча, що його носять парубки (мал. № 1483).

Головне вкриття. Чоловіки носять шапки з чорного смушку. Картузи сукняні з козирками, що мають різні форми та назви залежно від моди.

Зачіска волосся. Старі чоловіки стрижуть волосся у кружок, коли волосся підстригають рівно навколо цілої голови, а раніш стригли до закаблука (над лобом вище, а на шії нижче). Молоді чоловіки носять зачіску під польку, цебто потилицю підстригають, а спереду над чолом лишають довше волосся, яке зачісують на бік.

Взуття. У старовину старосільці носили шкуратяні постолі (мал. № 280), що тепер вже цілком вивелися. Окрім цього вийшли з ужитку й так звані черевики (мал. №№ 247, 278). Вони були багато оздоблені мосяжними прикрасами, так званою завіттю (мал. № 279). За давніх часів шили чоботи жіночі з червоного сап'яну на одну ногу (мал. № 281). Деталь чобіт з завіттю показано на малюнку № 282; чоботи на підквічках—на малюнкові № 283. Дитячий одяг подібний матеріалом та формою до відповідного одягу дорослих селян.

Одіж шиють свої кравці та модистки; є й свої шевці. Окрім цього взимку заходять у село шевці та кравці з Києва та з Остра й шиють селянам одіж та взуття на місці. Так було і за давніх часів. У музеї маємо кравецьку торбу (№ 164), сплетену з лика, що в ній остерський кравець, більш як перед 80 роками, носив свої причандали (нитки, голки, ножиці тощо). Білизну шиють сами жінки.

Прання білизни

Шит
XXXIII

Білизну перуть жінки на озері, вибивають пранником. Золять сорочки у жлуктах (№ 169), що стоять у великих ночвах (№ 170), щоб луг не збігав. Коли золять над озером, ночов не вживають, а становлять жлукто просто на землю. Білизну складають у жлукто, зверху накривають ганчіркою, куди насилають попіл і потім поливають окропом. Після зоління виймають білизну з жлукта, несуть на рівному коромислі на озеро (світлина № 330; дивись підвід. „Транспорт“), і перуть. Узимку „ковзають сорочки“ (чобітьми) на льоду (мал. № 299— як перуть взимку). Висушену білизну качають (мал. № 302) за допомогою рубля та качалки (№ 167).

Підст.
XXXVIII

Білизну та одяги зберігали в старовину в боднях (№ 2075), а тепер у скринях.

Л О В И

Лови становили важливу ділянку господарства починаючи вже від найдавніших часів людської культури. Як це водиться ще й тепер у низькокультурних народів світу—вони були за головне джерело, щоб здобути їжу та матеріали на одіж людності, що заселявали територію України за передісторичних епох. Уламки кісток, що їх знаходили в розкопах палеолітичних стадій, показують, що тогочасна людність нашої країни живилася мамутячим м'ясом та різних інших тварин, що водилися тоді на Україні. У стадіях епохи шліхтованого каменя (неоліт) знаходимо вже навіть знаряддя до мисливства. Так повинно було бути й на початках культури наших давніх предків. Щодо початків історичних часів і так званого київського періоду, то за існування різного ловецького знаряддя маємо багато даних з археологічних розкопів та стародавніх рукописних пам'яток. Але тоді право полювати було в руках панівної класи (князі, бояри, духівництво). На Галицькій Україні ще й тепер селянам не дозволено вбивати диких звірів навіть тоді, коли вони нищать селянські засіви.

*Щит
XII.*

Зникають ліси і разом з ними виводиться й дичина, що знаходила собі там захист і поживу, забуваються стародавні методи ловів.

Тільки народня пам'ять зберегла перекази за різні засоби та методи ловів—птахів, вовків, ведмедів, лисиць, зайців та інших диких тварин. По деяких місцевостях України (Полісся, Карпати) людність ще й тепер ловить дичину так само, як це давніш робили наші предки.

У лісах, що поблизу села Старосілля,—заець, лисиця, борсук, вовк, а з птахів—дикі качки та інші трапляються досить часто. Але до мисливства беруться тепер тільки чоловіка дватри відомих у селі, як добрі стрільці-мисливці.

Ловецької снасти збереглося уже обмаль, і в нашому музеї зібрано все, що можна було ще знайти: торбу ловецьку з двома переділками (№ 369), ріжок на порох з дерев'яними денцем та заткалом (№ 370), мірку на порох рогову (№ 371), ремінець прив'язувати дичину, новішого вже походження (№ 372), ріжок на пістони (№ 373), торбочку на дріб шкуратяну з дерев'яною шийкою та заткалом (№ 375).

Донедавна вживали стрільці рушниці кременівки та так званої шомпольної. Стрільці, щоб дичина їх не помічала, ховаються в так зван. сишки (будка з гілля або землянка). До диких качок підпливають човном з так зван. хистом (світ. № 487), тобто заховавшись за зелені гілки, прилаштовані в передній частині човна.

Лисиць приваблюють спеціальним струментом, так званою кугаколкою, що імітує крик зайця.

Птахів ловили в клітки (№ 612, 141), пудхв ат (№ 143) та сіла (№ 50), що тепер, як пережитки з давноминулих віків, збереглися в побуті дітей (див. у підвідділі „Побут селянської дитини“).

РИБАЛЬСТВО¹

*Щити
XIII-XVII.*

Село Старосілля лежить на Дніпровому березі, оточене звідусіль озерами та болотами. Отож природні умови до ловлі риби тут дуже зручні, а тому рибальство становить важливий чинник в економіці місцевої людности. Що так було й за далеких від нас часів по цілій Україні, за це свідчать промовисто археологічні знахідки та писані джерела. Як право на лови, так і право рибалити становило колись монополію панівної класи (князі, монастирі).

Про широкий розвиток рибальського промислу у нас за давніх часів свідчить різноманітне рибальське приладдя, що його уживають наші селяни. Багато з нього мають паралелі в археологічних знахідках. Як пережитки первісних щаблів культури, вони мають не абияке значення для науки.

До найпримітивніших метод ловити рибу належить ловля руками, „глушення риби“ та ловля під час так званої „придухи“.

Узимку, коли озера і річки вкриються першим прозорим льодом, що під ним видно рибу, її глушать, б'ючи по льоду спеціальними довшками, а потім пробивають ополоночку й витягають здобич руками (див. підвідділ „Побут селянської дитини“).

Один з найдавніших приладів, щоб ловити рибу, відомий ще за князівської доби, — це так звані ості (№ 365, 376, мал. № 73). Навесні, коли риба підпливає до берегів, старосілляці кидають на неї згадане знаряддя, набиваючи на вістря остів витягають рибу (щуку) на берег.

Узимку ловлять рибу блешнею (№№ 363, 364). Це блискучий гачок, прив'язаний на волосні (шнурочок з кінського волосіння). На малюнку № 74 показано, як ловлять рибу цим приладом. Прорубавши невелику ополоночку, запускають під лід гачка і, смикаючи за волосню, щораз його ворущать. Помітивши блискучого гачка, риба ковтає його і потрапляє до рук рибалці.

*Підст.
XIII.*

Навесні, коли Дніпро розіллється, охоплюючи звідусіль село, рибалки становлять так звану лісуду закоти (№ 334),

¹ А. Оніщук. Рибальство, матеріали до монографії с. Старосілля (рукопис).

цебто загородки, збудовані з тонких дощечок, що на одному кінці гостро затесані, вбиваючи їх у дно, під водою утворивши лабіринти, звідки риба, коли потрапить, не може вийти.

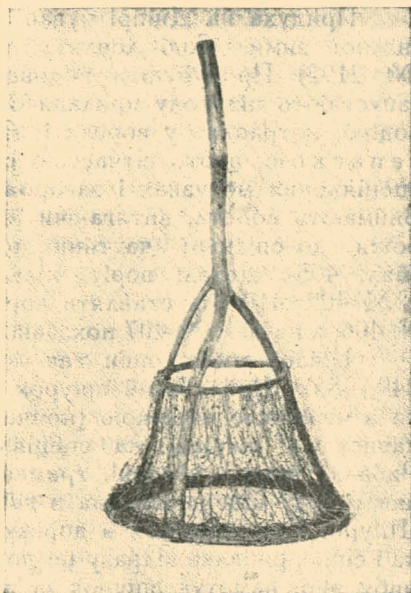
Щоб виймати рибу з ополонки або з закоти, вживають так звану підсаку (№ 352). На малюнкові 81 показано рибалку, що йде ловити рибу; на одному плечі він несе підсаку та мішка.

При берегах на озерах ловлять рибу топтухою (№ 337). Людина тримає цей прилад за держака, затоплює його в воду, спрямовуючи отвір приладу в бік берега, і тоді ногою топче по зарослях, заганяючи залякану рибу в топтуху, щоразу виймаючи прилад з води та виймаючи рибу руками. Як затоплюють топтуху, показано на світлині № 265, а як витягують—на світлині № 266. Линків ловлять так званою ковбенею (№ 329).

Подібно ловлять рибу приладом, що зветься клумля, кливня (№ 436). Це дерев'яна чотирикутна рама, що до неї прикріплений мішок з наратиння. Двоє людей бредуть озером, притримуючи руками прилад, спрямовують його до берега і ногами загоняють рибу, щораз виймаючи кливню з води, щоб спорожнити здобич.

Узимку, коли озера замерзнуть та випаде завальний сніг, доступ повітря до води утруднений і риба тоді задшується; селяни звуть це „придуха“. — Тоді люди цілим селом виходять на ловлю: прорубують штилями (№ 2180) ополонки, куди риба підпливає масово. Її ловлять тоді підсаками або ставлять в ополонки різні прилади, такі, як скрипки (№ 359, 362), коші (№ 356) тощо.

Дехто з рибалок, не чекаючи такої нагоди до масової ловлі, „душать духів“, цебто спеціальною лопатою (№№ 367, 368) відкидають сніг з льоду (мал. № 82), прорубують ополонку та ставлять під лід так звану скрипку—прилад, сплетений з лози (№№ 359, 362). Щоб риба не тікала з скрипки, затикають спідній отвір, так звану гузку, сіном. Скрипка

Мал. 13. Ковбенья, рибальське приладдя для ловлі линків.

Підст.
XIV.

Щум
XIV.

тримається на поперечній паличці, що обома краями спирається на лід. Ополонку прикидають хмизом, соломною, а зверху снігом. Риба, чуючи свіже повітря, підпливає до ополонки і потрапляє в скрипку (мал. № 84). Для цього новішими часами почали вживати спеціального коша, що в ньому зроблено збоку вхід для риби (№ 327). На малюнку № 83 показано, як ставлять такого коша в ополонку.

Підст.
XV.

Щит
XV.

Придуха на Дніпрі буває рідко, звичайно дуже лютої і сніжної зими. Тоді ловлять рибу так званими ворітьми (№ 2192). Прорубують подовжну ополонку впоперек річки, запускають під воду прилади 3-4 підряд. Хора риба пливе за водою, потрапляє у ворота і залишається там за так званою за паскою, цебто сітчастою стінкою, що скісно звисає на спеціальних мотузках і загорожує вихід з воріт (мал. № 408). Виймають ворота, витягаючи їх за два дрюки, прикріплені з боків до спідньої частини приладу дубовими кільцями (мал. 405). Деталі воріт, кільця і дрюки показано на мал. №№ 409, 410. Як ставлять ворота під льодом, показує мал. № 406, а на мал. № 407 показано, як сушать прилад після ловлі.

Цікава ловля риби так званою доріжкою, (№№ 350, 349, 485). Щоб довгий шнурок, що до його прив'язують гачка з червоною стрічкою (принаджувати рибу) не сплутувався, навивають шнурок на спеціальне пристосування — доріжку. Рибалка сидить у човні, тримає держак доріжки в зубах, кидає у воду кінець шнурка з гачком і повільно пливе озером. Шнурок розмотується з доріжки, а коли риба проковтне гачка і сіпне, рибалка відразу це почує і витягає її з води. Знявши рибу, знов намотує шнурок на доріжку і провадить ловлю далі.

Сіткою (№ 307) ловлять рибу рибалки, що звуться сітковики. Цей прилад висушують, розіп'явши на так званих підтичах (№ 386) десь біля пасіки або, бува, на березі річки (світл. № 484). Є певна стала звичка нести сітку на місце ловлі (світл. № 267). Сіткою ловлять удвох двома човнами, зв'язуючи обидві сітки до купи та запускаючи її в воду на віддалі довжини двох сіток поміж обома човнами. Рибалки сидять на низеньких ослінчиках, однією рукою веслують, а другою викидають сітку в річку. Щоб сітка не плуталася, вона лежить відповідно складена, набрана на так званому сцяблі-дерев'яному коритці (№ 939). Човни пливуть звільна за водою; риба, натрапляючи по дорозі сітку, залутується поміж ока приладу. Рибалки витягають сітку з води, виймають рибу, знов упорядковують прилад на сцяблах, а тимчасом вода з мокрої сітки сливає з сцябла в річку.

Щоб лякати рибу, виганяти її із схованок, вживають так званий гвор (№ 332, мал. 94), на довгій жердці видовбаний дерев'яний дзвін, яким штовхають у воді.

Особливо цікава ловля риби волочком (№ 435), що надівається на два довгі дрюки (№ 306), закінчені на одному кінці важкими диновими булавками. До спідніх країв приладу прив'язано два довгі шнурочки; вони мають передавати удари риби в стінки волочка. Рибалки пливуть двома човнами, закинувши волочок глибоко у воду. Тримають вони кожен за кінець свого дрюка, намотавши кінець вищезгаданого шнурка на палець та перекинувши ще за вухо. Коли риба потрапить у волочок, стукне об стінку, і рибалки почують це за допомогою шнурків, вони зараз такі швиденько витягають шnurки, замикаючи отвір волочка, далі виймають його на поверхню води, щоб дсбути рибу. Цей спосіб вимагає великої чуйности і зветься тепер „ловля з телеграфом“.

Невід—це велике приладдя, що ним ловить ціла рибальська артіль (чол. 10-12). Його складові частини—горішня і спідня обора (шнури, що між ними розіп'ята сіть), матня (мішок, куди потрапляє риба), два крила, що замикають простір з боків і спрямовують рибу в матню, чмаки (№ 308) з рогози, що держать горішню обору на поверхні води, та грузила (№ 310)—прив'язане каміння, що тримає спідню обору щільно на дні річки або озера. Врешті дві кодоли—довгі шнури прив'язані до кінців кожного крила, за їх рибалки тягнуть невода. Рибалки мають спеціальний одяг: чоботи з високими халявами, шуствали—шкуратяні фартухи та шкуратяні на рукавники. Підперізуються ремінними поясами з так званими чабурками (кілок або дерев'яний великий гудзик), що за їх чіпляють кодоли, щоб легше було тягти невода.

Рибалки, що працюють неводом, об'єднані в артіль (світ. № 273) під проводом найдосвідченішого рибалки, що керує роботою і зветься „отаман невода“.

Сушать невода так само як сітку на підтичах або на плетені (світл. № 270). Знявши, його „набирають“, цебто складають у певнім порядку у човен (світл. №№ 269, 271), щоб легше викидати його в воду. По тому усі сідають у човен і пливуть на місце, що його вкаже отаман. Пливають нишком, щоб не лякати рибу. На дане гасло причалюють до берега, двоє людей, так звані „стоячі“, виходять з човна, тримаючи кінець кодола. Човен відпливає, і тоді двоє рибалок викидають потроху одне крило у воду. Коли відслониться матня, тоді 2-3 людей швидко підіймають її і викидають у річку. Далі викидають потроху друге крило, спрямовуючи човна до берега, а тоді виходять рибалки на берег, тільки отаман зостається в човні. Він лягає у човна й, нахилившись понад воду, руками бере за горішню обору невода, перевіряє, чи правильно він лежить, перевіряє невода (світл. № 274). На дане гасло

*Щит
XVI.*

рибалки починають тягти невода до берега (світл. № 17 та № 268), спочатку за кодоли, а далі за крила та щораз швидше в міру того, як матня наближається до берега. Витягнувши в кінці матню, обступають її, вивертають та вибирають рибу (світл. № 237).

У перервах рибалки заготовлюють дрова, розкладають вогонь, варять рибу, сушать одіж (світл. № 346).

Підст.
XVI.

Рибу кладуть звичайно в так звану коробку — спеціальний кошик (№ 421), що лежить у човні, або переховують рибу живою в так званих садках лозових (№ 336) або не-

Мал. 14. Жак двокрилець, рибальське приладдя.

ретьяних (№ 333), що їх затопляють у відповідних місцях у річці або в озері.

Узимку ловлять неводом під льодом, прорубавши два ряди ополонки, що крізь них тягнуть кодоли. Щоб передавати кінець кодоли від ополонки до ополонки, вживають довгої жердки з діркою на кінці, прив'язавши до неї кінець кодоли. Жердка зветься хохля, — її посувають під льодом короткими вилками (сохір — №№ 316, 2191) та кручком (№ 315).

В одному кінці озера прорубують велику ополонку, куди втягають невода під лід, другу ополонку — у протилежному кінці, через неї витягають невода з рибою.

Підст.
XVII—
XVIII.

Жак — це приладдя відоме подекуди на Україні під назвою ятір. Жаки бувають різні завбільшки залежно від гатунку риби, на яку вони призначені — найбільші зуться лящові (№ 331). Залежно від кількості крил їх, називають — однокрилець (№ 343) та двокрилець (№ 226). Деталі жака такі: крило, нап'яте на дерев'яні бильця, обора, обручі, устенки, кульок, а петельки, що надівають на тички-путця (путце). Жаками ловлять теж узимку під льодом, прорубавши відповідну ополонку (мал. № 76). Щоб жака поставити відповідно у воді, на путця надівають тички (№ 342), що їх убивають довбешкою (№ 338) в дно озера або річки (світл. № 264). Після ловлі прилад полошуть, опускаючи кілька разів у воду (світл. № 263), а тоді сушать на повітрі

(світл. № 262). Жаки відповідно згортають, зв'язують та вішають під стріхою, з причілкового боку хати (світл. № 261) або на стіні в клуні. Рибалку, що вживає цього приладу, зовуть жаковик.

Кіш рибальський (№№ 356, 2080). Кошем ловлять рибу взимку і влітку, замкнувши хід риби так званим гатком (перетинка з кілків, переплетених лозою та закиданих глиною) й залишаючи посередині вільне місце для коша. Щоб риба не тікала з приладу, спідню дірку затикають сіном. Щоб виробляти коші, вживають так званий кльов (№ 360). На одному кінці кльова є дві дірки, щоб вкладати цурпалки, до яких прив'язують обручі, коли роблять коша. Уживають для цього кльова й без дірок (№ 361). Як виробляють рибальський кіш—це показують експонати (№ 2080).

Ловля сомів. Щоб ловити сомів уживають залізних гачків (№ 351), прив'язаних на довгій мотузці й наживляють на гачок шматок м'яса. Приманюють сома, ударяючи по верхній воді т. зв. клопилом (№№ 348, 354). Рибалка пливе човном по річці, закинувши гачка у воду, намотавши кінець шнура на кінець вказівного пальця; у тій самій руці він тримає клопило, ударяючи ним час від часу по воді, і на цей звук підпливає сом, що, помітивши принаду, ковтає її вкупі з гачком. Тоді рибалка витягає його в човен.

Човен рибальський. Човен є мало не в кожному господарстві, проте не всі вони однакові завбільшки й не однаково зветься—найменший зветься жаковий (щоб ставити жаків), човен сітковий (№ 318) і нарешті великий дощатий до ловлі неводом зветься дуб (світл. № 327). У кожному човні є весло (№ 320), що для дуба зветься опачина, ослінчик, на якому сидить рибалка (№№ 319, 323, 328) та сполик (№ 324, 326) черпати воду з човна.

Консервація риби. Наловивши риби, її продають, варять собі або ховають на запас. Для цього чистять рибу (світлина № 345), викидаючи нутрощі, тоді сушать у печі, розстеливши солому (№ 303), щоб не увалаялася в попіл. Велику рибу

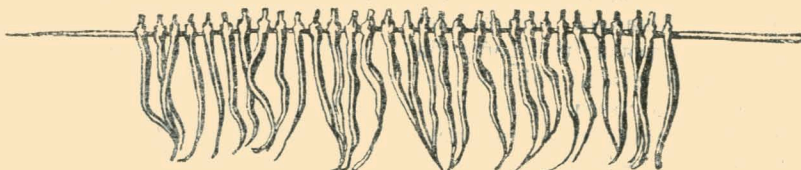
Підст.
XIX.

Мал. 15. Рибалка чистить рибу.

Підст.
XX

відповідно розтинають і в'ялять на сонці, повісивши на спеціальній жердці з перехрестям (№ 345). Така риба (№ 346) зберігається дуже добре. В'юнів нанизують на гостро затесану палічку, сортуючи так, щоб на середині була найбільша, а потім направо і наліво щораз менші. Це зветься метка в'юнів (№ 305). Так метками і продавано рибу на базарах.

Мал. 16. Метка в'юнів.

*Щит
XVII*

Вироблення рибальського приладдя. Кожен рибалка робить для себе снасть, яка йому потрібна. Сітку, невода, жаків і т. інше в'яжуть із спеціально приготованих ниток, уживаючи до цього так званих дощечок (№ 341). На них в'яжуть ока та вилка (340), що на їх намотана нитка до в'язання. Методу в'язати вузли показано на малюнках №№ 92, 93. Щоб сітка в процесі виробу не плуталася, готову вже частину змотують на спеціальні вилка (№ 317).

Поплавці до сітки роблять з бересту (№ 312) або з дерева (№ 309), грузки роблять з олова, а в давнину вживали керамічних (№ 311).

Уже так побіжно оглянувши методи ловити рибу та стан цієї ділянки народнього господарства бачимо, що вони здебільшого примітивні або відсталі. Таке господарювання за умов старого соціально-економічного ладу не сприяло розмножуватися рибі, вело до її винищення й до занепаду рибного промислу.

Радянські закони нормують відповідно піклування рибом та її ловлю, а відповідні державні органи та інституції багатопрацюють над раціоналізацією цієї важливої в нас ділянки народнього господарства.

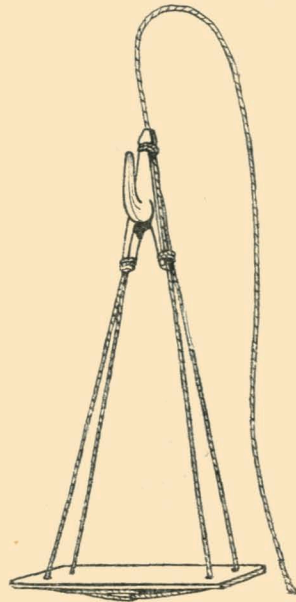
БДЖІЛЬНИЦТВО

*Щит
XVIII.*

Зібраний тут матеріал, дарма що він походить з вузької території одного тільки села, допомагає нам уявити собі розвиток бджільництва від первісних його початків аж до сучасного стану. Порівнюючи дані за цю галузь господарства з даними, що належать до різних культур, ми можемо припустити, що і в нас бджільництво почалося з неорганізованих спроб здобувати мед, вишукуючи гнізда диких бджіл по лісах. Так

роблять не тільки низькокультурні племена, а й селяни села Старосілля. Знайшовши гніздо диких бджіл, вони чекають, поки бджоли наносять меду і, вирубавши сокирою дірку, щоб можна було добратись до їхнього добра, видирають мед, не турбуючись, що бджоли без харчів загинуть.

Дикі бджоли підшукують собі житло в дуплах дерев. Такіх дерев з природними дупловинами (мал. № 96), що в їх поселялися дикі бджоли, було колись по лісах багато. Коли люди помітили, що кожного літа в тому самому дереві, з якого вони видерли мед, можна знайти його ще раз, то стали щороку заходити до бджіл і користуватися їх медом. Згодом звикли люди підчищувати дупла, щоб зробити їх ширші і глибші, а дедалі стали довбати і штучні дупла в здорових деревах, так звані борти. Так виникли початки господарства в цій галузі,—почалося бортове бджільництво. Коли бортове дерево впало, звалене бурею, могло бути, що бджоли його не кидали і далі носили мед; але ведмеді легко забирали його, не маючи перешкод. Це мабуть і спонукало людей відрубувати зайві частини стовбура, а колоду з бортю витягати на високі дерева, щоб захистити бджіл від шкідників. Пізніше, в міру того, як розвивалася культура, люди стали заготовляти такі колоди штучно, як ще й тепер роблять це в селі Старосіллі. Щоб лазити до бджіл вживали довгих шнурів, плетених з ременю, що звались пліть; на одному кінці плеті прив'язувано спеціальну дощечку — так зване крісло (№ 299).

Мал. 17. Пасічне крісло.

Борть довбали так званою пішнею (№ 2182), звичайно в такому місці, де виростала товста гілляка. За допомогою довгої жердки закидали кінець плеті на цю гілляку (мал. № 97, світл. № 339) і, стягнувши до землі, брали кінець плеті в руки, сідали на крісло, прикріплене на другому кінці, і сами себе тягли вгору аж до борти (мал. № 98 та світл. № 338). Потім кінець плеті замотували на спеціального гачка-рачок (№ 302), щоб не тримати кінця плеті в руках. Тоді, сидячи, порались коло бджіл (світл. № 340, 480).

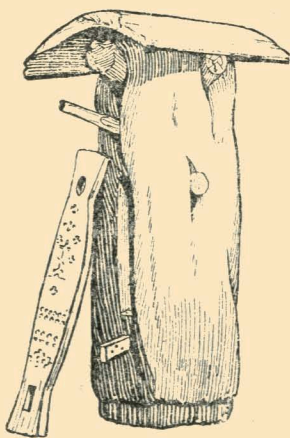
Бортове бджільництво стало виводитись. Тепер у Старосіллі залишилося кілька дерев бортових, кілька дерев з бортовими

вуликами, а то здебільшого ставлять тепер бортові вулики близько хати. Така стародавня пасіка є в Петра Кашки (світл. № 491).

Підст.
XXI—
XXII.

Працю в пасіці показано на світл. № 492. Щоб бджоли не кусалися, їх підкурюють зубелем—відрубком соснової гілляки (№ 295). Новішими часами уживають підчас праці пасічничої машкари (світл. № 493).

У нашому музеї є один такий бортовий вулик (№ 297), накритий кругом, а бортъ зачинена дерев'яним замком, так звана сніть, дубова, мережана. Друга така сніть (№ 672) ще старішого походження. Бортъ зачиняється спочатку дощечкою—

Мал. 18. Бортовий вулик, сніть знята.

довж, що щільно пристає до стінок борти. А сніть, або замок це важка дерев'яна дубова дошка з двома дірками. Дірки, щоб надівати сніть на кілки, задовбані над бортю та під нею. Горішній кілок розташований скісно, а в спідньому є дірки для кілочка; коли сніть уже надінуть, то кілочок забивають у дірку; тим самим доступ до борти замикається. Така сніть мала завдання замикати доступ до меду в борті ведмедям, що за давніх часів водилися в лісах.

На світлині № 495 показано спосіб рухати вулика на дерево за допомогою так званого колеса й рубля. Колесо дерев'яне, на довгій кріпкій осі, накладають на гілляки вище того місця, де має стати вулик. На землі вулика обв'язують навкруги грубим шнуром, а другий кінець шнура перекидають через вісь і стягають його до землі та зав'язують на кінці так званий глухий вузол на дві петлі, в які вкладають навхрест дві цурки. Потім до двох міцних коренів сосни прив'язують по міцній мотузці, що закінчується петлями. У ті дві петлі всовують грубий дерев'яний дрючок, так званий рубель, протягнувши його через петлі глухого вузла. Двоє людей беруть за цурки та обертають їх довкола рубля (світ. № 494). Рубель починає помалу обертатись довкола себе, шнур навивається на рубель, а вулик підноситься вгору.

У Старосіллі знайдено вулик-дуплянку (№ 300), останок великої стародавньої монастирської пасіки в Межигір'ї. За народніми переказами, перевезено цю пасіку на територію Старосілля за якоїсь руїни. Вулик накритий накривалом—дерев'яним, видовбаним (№ 976). Щоб бджоли з рійниці переходили до вулика, приставляли спеціальну дощечку. Бджолину матку зачиняють до матушника

261) і становлять його у вулик; тоді весь рій з рійниці переходить до вулика. Вошину підрізають пасічником ножем (мал. № 110). Вичищують з борти мертву бджолу та сміття пасічницькою сапкою.

Коли бджоли наносять медом бортъ до країв, пасічник відкидає сніть та довж і пристосовує, завішуючи на навмисне задовбані для цього кілки, дощану скриньку, так звану наставку (№ 298), щоб бджоли продовжували роботу в цій скриньці.

Улітку воду для бджіл ставлять в маленьких дерев'яних видовбаних коритцях (№ 2172). Прилад вибивати віск зветься воскобійня (№ 301). Розтопивши віск, його вливають в торбинку з грубого полотна, так званій ворочок (мал. № 109), становлять поміж дві дощечки, так звані лисиці, з боків ставлять клинки і забивають їх щільно, при цьому дощечки зчавлюють ворочок (мал. № 108), а віск стікає в посудину з холодною водою. Бувають ще воскобійні без ніжок що їх зуть просто лисиця; її ставлять в діжу.

Окрім цього в Старосіллі знайдено спроби застосовувати до бортових вуликів досягнення раціонального пасічництва (рамки, сітка). Але з усього видно, що бджільництво в цьому селі перебуває в стадії занепаду, бо немає тих умов, що були за стародавніх часів для бортового бджільництва. Отож, тільки широка пасічницька освіта, раціоналізація догляду за бджолами можуть позитивно вплинути на відродження цієї галузі господарства.

ГОДІВЛЯ СВІЙСЬКИХ ТВАРИН

Присвоювати тварин на території сьогочасної України почато ще за передісторичної доби. Згідно з відомостями візантійських письменників, на Русі за князівського періоду худоби було небагато. Великі череди худоби мали князі та духівництво, а в простого люду худоби було обмаль. Тільки за так званої козацької доби розвинулося на Україні скотарство, коли козаки відвоювали в кочовиків степи.

У селі Старосіллі годівля худоби стоїть на досить низькому щабелі розвитку, дарма що худоба становить одну з найголовніших основ економіки місцевої людности. Старосільці годують вівці, рогату худобу, свиней, а з птахів — гусей, курей та качок.

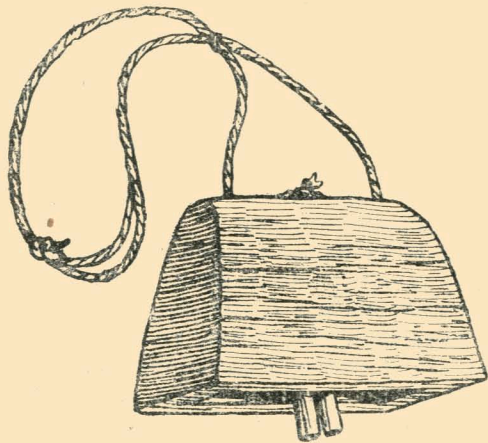
Овець тримають по кілька штук, щоб була своя вовна на сукно, овчина (шкура з вовною) на кожухи та м'ясо. Треба завважити, що в Старосіллі ніхто не доїть овець. Овець улітку пасуть діти-пастухи, а взимку годують їх сіном з ясел (№ 285), плетених з лози. Сіно смикають вівці, висовуючи голови у

*Щит
XIX.*

*Підст.
XXIII-
XXIV.*

віконця в яслях. Ці віконця роблять на те, щоб тварина не топтала сіна ногами і не нищила його. Соли дають вівцям лизати, насипаючи в дерев'яне коритце (№ 286).

Рогатої худоби тримають старосільці найбільше. Волів живляють, як тяглову худобу, а корів для молока собі та на продаж. Щоб телятка не виссали молока, на морду їм надаряють так звані рижки дубові (№ 382) або їжака (№№ 293, 239), цебто шматок шкіри їжакової з колючками, щоб теля колело корову та примушувало її проганяти теля від себе.

Мал. 19. Дерев'яне калатало.

Худобині, що звикла бущати людей рогами, прив'язують до рогів дошку (№ 290), яка за-слонює очі так, що худобина не помічає людей. Щоб було чути, де пасеться в лісі худоба, прив'язують коровам під шиєю дерев'яні калатала (№№ 294, 533). Щоб забезпечити корову від відьми, невеличку дірочку прокручують в розі, вкладають туди щось свячене і страсною свічкою заіплюють (№№ 157, 158 — роги).

Узимку годують худобу сіном та січкою. Січку ріжуть на соломорізках або січкарях. Соломорізка до серпа (№№ 282, 283, мал. 111)—це дошка, що в ній прорізано шпару, де ходить серп. Соломорізка з косою (№№ 284, 289). Працю на січкарни з косою показано на світл. № 39.

Свинарство. Свині ходять самопас і шукають собі їжі в лісі та на бологах. Узимку гризуть кору з дерев та поїдають усяку нечисть.

До того влітку кидають свиням бур'ян з городів, а взимку дають помії, додаючи картоплі. Дорослих свиней замикають у хлівець-саж та годують на сало. Для цього вживають корита, примітивно зробленого за допомогою вогня (№ 288). Зварену картоплю мнуть в кориті товчачкою (№ 287), посипають висівками та мішають тріпачкою (дерв'яна лопата). На світл. № 497 показано корито, товчачку та тріпачку.

Щоб свині не скакали в городи, прив'язують до шиї важку колодку (№ 291).

Гуси пасуться на лузі над Дніпром і прилітають до свого господаря аж впаде перший сніг. Тоді заманують

їх у хлів і буркають (висмикують пір'я з крил), щоб більше не полетіли.

Кури влітку ночують на деревах біля хати, а взимку в хаті під піччю.

Качок мало хто тримає, бо вони роблять шкоду в городах.

За наших умов соціального господарства раціоналізація годівлі свійських тварин, особливо рогатої худоби, сприятиме гарному розвитку скотарства й молочарного господарства в цьому селі, де природні умови для хліборобства, як це побачимо далі, мало придатні.

ХЛІБОРОБСТВО¹

В археологічних розкопах на Україні дуже часто знаходимо сліди різноманітного збіжжя (просо, пшениця, жито), що *Шити* XX—XXI. походить з передісторичних епох. Маємо теж доводи на те, що наші слов'янські предки були хлібороби.

У розкопах з часів ранньої історичної доби знаходимо наральники, лемеші, чересла та інше; це свідчить, що наші предки знали рало й плуг. Чимало стародавнього хліборобського знаряддя, через умови старих передреволюційних часів, збереглося досі і воно дає нам уявлення за стан і рівень хліборобства за часів, за які не згадують писані звістки.

Село Старосілля через своє географічне становище природних передумов для хліборобства не має. Ліси, озера, болота та Дніпро цьому не сприяють. Особливо річка заливає навесні довколишню територію, і тільки горбки, що на їх містяться хати і невеличкі городи, не затоплює вода, а решта — і луги, і сіножаті, і невеличка смуга орної землі, все це буває до половини травня залляте повіддю.

Щоб вода не забирала огорожі на провесні, селяни розбирають її та складають на спеціальних високих спорудах

Мал. 20. Рало, хліборобське знаряддя.

¹ За рукописними матеріалами А. Онищука.

або просто накладають на дерева, спираючи довгі жердки і коли поміж гілляки. Щодо рільництва—то у невеличких городах біля садиб починається праця нормально, а на тих, що розкидані поза селом, аж після того, коли Дніпро ввійде в своє звичайне річище. Старосільці сіють просо, гречку, жито—усього потроху; садять картоплю, буряки, огірки, квасолю, капусту та сіють льон, коноплі. Здобрюють землю гноєм, що його виносять на городи кошиками на коромислі (світл. № 41), перевозять човнами на ті городи, що з них найперше спадає вода, а на віддалені вивозять волами.

Мал. 21. Оброблювання ріллі ралом.

Гній розгрібали колись спеціальними кручками та накидали в коші або на воза дерев'яними довгастими лопатками, що звалися мачі (№№ 275, 276); це знаряддя вже вийшло з ужитку, і його заступили залізні вила.

Більші городи орють плугом, а менші копають заступом, що до недавна був дерев'яний (№ 26) з залізною оковою (№№ 540, 541). Зрушують землю та очищують городину від бур'янів сапкою (№ 265).

Плуг увійшов в ужиток за новітніх часів, а перед тим були загально поширені рало та соха. Найпримітивніший прилад обробляти землю, що тепер його вживають тільки як допоміжне знаряддя—це рало волове (№№ 267, 280, 546; різні відміни його показано на малюнках №№ 111, 118) та рало кінське (№ 279) з двома голоблями, щоб запрягати коня. Деталі рала такі: стебло, держак, копість з снозою та жабкою. На кінець стебла надівають ярмо, що за

Його допомогою воли тягнуть рало, що його хлібороб тримає за держака лівою рукою (світл. № 40).

*Підст.
XXVIII*

Соха (№ 252) відрізняється від рала тим, що на місці копи-сти є розсохата плаха, а на розсохах два залізні сошники, що з них один розрізує, а другий підрізує землю. Скибу відвертають дві природно вигнуті плашки, так звані припілки. Усе це прикріплене так званим пудвихом до рогаха, що його чіпляють лозовою каблучкою за так звану теліжку (№ 251); до теліжки прикріплюють вайце (№ 198), що на нього надівають ярмо (№ 250). З сошників зчищають землю

*Щит
XXI.*

*Підст.
XXIX.*

Мал. 22. Соха—стародавнє знаряддя оброблювати землю.

вилчастою палічкою, що зветься істик (№ 263). Працю сохою ілюструють світлини №№ 343, 347—349. Багато було клопоту з цим знаряддям, що раз-у-раз розхитувалося, випадали клинки або припілки, і треба було все лагодити, і для цього селянин носив наготові клинки в пазусі та сокиру в топірні.

Соху замінив так званий дерев'яний плуг (№ 557), що відрізнявся од сьогочасного (залізного) тим, що в йому тільки леміш та чересло були з заліза, а решта все (гряділь, чепіги, полиця) дерев'яне.

*Підст.
XXVI*

Порівнявши зібрані в нашому музеї зразки стародавнього знаряддя, щоб обробляти землю, ми знаходимо багато даних, що вказують шлях, яким ішов розвиток його від найпростішої форми до щораз складнішої та досконалішої.

Підст.
XXV.

Борона (№ 539) старосільська ціла дерев'яна, тільки в деяких бувають зуби залізні (мал. № 119). Цим знаряддям зрушують землю перед засівом та після того, як посіють, заволочують зерно. Старосільці сіють з короби (світл. № 335), зробленої з кори, або з мішка.

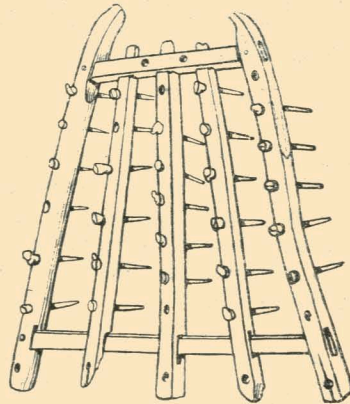

Мал. 23. Сівач сіє з коробки.

Знаряддя, щоб збирати врожай такі: серп, коса з грабками (№ 270) та цурка (№№ 196, 481), в'язати снопи. Жито жнуть серпами, а просо та гречку косять косою з грабками.

Картоплю викопують заступами та вибирають з землі руками. Снопи звозять до клуні та вимолочують ці пом (№ 259). Донедавна вживано ціп з дерев'яними капидцями (мал. № 120—121). Щоб молотити у клуні ротують тік, убиваючи землю до вбнею (№ 187) та рівенько змазують глиною. Вимолочене зерно віють, щоб відокремити його від полови. Людина сідає на так звану купину (№ 262) і спеціальним рухом підкидає зерно вгору: тоді зерно падає окремо, а легка полова відлітає в бік. Чистять зерно теж підкидаючи його в ночовках (№ 468), при чому зерно застається в ночовках, а полова падає на землю.

Із стародавніх хліборобських звичаїв та забобонів збереглися в Старосілі й такі, що стосуються до збору врожаю. У нашому музеї маємо так звану спасову бороду (№ 161); це горстка стеблин жита, що їх залишають на лану незжатию, відповідно скрутивши колоски червоною ниткою. Місце між стеблинами прополювали від бур'янів та клали туди шкоринку хліба й дрібок соли. Далі жінці качалися по землі й примовляли „нивко, нивко, віддай нам силку“.

Мал. 24. Дерев'яна борона.

Трапляються так само так звані з а к р у т к и¹ (№ 155)—задомані в бік або відповідно зав'язані вузли на стеблинах збіжжя (вгорі, де колос), щоб завдати шкоди: хорість, каліцтво(хазяїнові цього лану, як він не помітить закрутку і зіжне її). За наших часів такі порезитки підо впливом освіти вже забуваються.

К о с о в и ц я.

Траву косять косарі к о с а м и (№ 278). Перед тим, як косити косар клепає косу молотком на так званій б а б ц і п р о с т і й (№ 272) або на н і м е ц ь к і й (№ 281) і зараз гострить вістря коси б р у с о м, п о м о ч и в ш и й о г о у в о д і (світл. № 275); гострить ще й тоді, коли зіб'ється. Мантачать косу (світл. № 334) м а н т а ч к о ю —дубовою лопаткою (№№ 271, 273), помочивши в ночовках з піском. Мантачкою лезо рівняють.

Коли чоловіки покосять траву, виходять жінки з г р а б л я м и (№ 256) та за-

грібають сухі покоси і вилами (№№ 255, 257) кидають у копиці (світл. № 279). Щоб вітер не розкидав сіна, скручують з нього довгого шнура-крутень (світл. № 278) і укріплюють ним копицю (світл. № 277). Тоді підгрібають (рівняють) копицю (світл. № 276) та підкопичують, себто підсувають сіно внизу під копицю, щоб не замокла знизу.

Малі копиці стягають на одне місце волами, чіпляючи копицю клячкою. Сіно накладають на воза, придавлюють рублем і утягають із заду рубель шнуром за допомогою саморідних, дерев'яних кручків (№ 962). Так везуть сіно (див. підвід. „Транспорт“, світл. № 326) в село і кладуть в стоги або на повітку.

Мал. 25. Жінка крутить перевесло на снопи.

Щит
XXII.

¹ Дивись працю Хв. Вовга про закрутки „Український науковий збірник“. Москва—1916, стор. 1-12.

ГОСПОДАРСЬКЕ НАЧИННЯ

*Щит
XXIII.*

У кожному господарстві є різноманітне начиння, що його вживають готуючи, варячи або зберігаючи харчові продукти. Таке начиння, як от горщики, миски, ложки, коли їх не вживають, ставлять на полицю, на мисник, в шафу, а різний дерев'яний посуд, що в нього зсипають харчові продукти та переходять одяги тощо, стоїть звичайно в коморі.

*Підст.
XXX.*

З дерев'яного посуду виставлено в музеї: тарілки овальні (№№ 2158, 172, мал. №№ 358, 359); блюдо (№ 2165); ванганки на рибу—посуд рибальський (№ 2162, мал. №№ 330,

Мал. 26. Дерев'яні мірки.

331, 357); великі миски (№№ 2167, 2168, 2169) для різних хазяйських потреб; ковганки з товкачками, затовкувати сало на борщ (№№ 409, 2171); сільнички—переховувати сіль (№ 715, 2183), дощечки—кришити борщ (мал. № 340), діжа з віком—учиняти та місити тісто на хліб та на млинці (№ 2186, мал. № 336), до цього так само вживається маленька лопатка, щоб нею підбивати тісто; ночви (№ 2159) для різних потреб (миють посуд); ковші з держакон—брати борошно (№№ 173, 2160, 2161); цебер на воду, що стоїть в хаті на лаві в кутку під мисником, чи в сінях в кутку (мал. № 337); ложки, що ними їдять страву (мал. №№ 348-353), ополоник—черпати страву (борщ, кашу) з горщика (№ 190, мал. № 406); решето—точити гречку (№ 2166).

З череп'яного посуду маємо в музеї тільки один поросятник (№ 2173), що в ньому печуть поросю до великодня, а інший череп'яний посуд, що вживається в згаданому селі, показано на малюнках. Тут ми бачимо: горщики, що їх уживають, щоб варити страву у печі (мал. №№ 338, 339, 373); глечики на молоко без вуха (мал. №№ 375, 377, 380, 382) та з вухом (мал. №№ 368, 369, 378, 379, 381)—у них парять молоко, чи ставлять на кисляка; маленьке горнятко, що в ньому варять кашу маленькій дитині (мал. № 386). Горщики та глечики накривають кружечком дерев'яним (№ 175), або покритками череп'яними. Миски різної величини та форми, що в них подають страву на стіл (мал. №№ 383-385). Горщики ставлять у піч та виймають з печі рогачем (мал. № 365). Жар вигрібають з печі кочергою (№ 186, мал. № 867). Чаплією виймають з печі сковороду, коли печуть млинці, картоплю, м'ясо (мал. № 366). Лопатою саджають хліб у піч (№ 2203).

У селі вживають теж чавунний посуд: чавуни—варити страву (борщ, картоплю), чи свиням картоплю та гарбузи (мал. № 370); сковорідки на млинці, смажити сало, яєшню, м'ясо.

Окрім цього, щоб переховувати харчові продукти та одіж, є в господарстві так звані усипки, жолоби, кадовби, кадубчики, солом'яники, бодні, мішки, мірки.

Зерно переховують в жолобах або кадовбах, усипках, кадубчиках. Посуд цей, видовбаний або випалений з сучільних колод, буває іноді дуже великий (світл. № 350) і є цікавий пережиток минулих часів, коли не було ще посуду з клепок. Щоб переховувати зерно є теж посуд вилетений з соломи, так званий солом'яник. У боднях (№ 2075) переховують білизну та одіж: їх накривають віком (мал. № 363) та замикають снізкою (мал. № 364). Бодня-сальниця—дерев'яний посуд—переховувати сало (мал. № 337). Сало переховують ще в мішечку, підвісивши його, щоб не пошкодили миші (мал. № 304). Борошно переховують в мішках, в засіках, в бочках. Мірки бувають різні завбільшки (№ 2174, мал. №№ 332-334)—іми беруть борошно.

Ночовки, щоб сплати стовчене просо (№ 468, мал. № 344). Цвяхи та інші дрібні речі переховувано в коробочках, сплетених з шиягового коріння (№ 191). Сулії переховують в кошиках, сплетених з лози (№ 193).

В господарстві ще є дідка різних розмірів на вариво, на сир (мал. № 335); сікач, щоб сікти капусту (№ 2205).

У коморі ставлять пастки—ловити мишей (№№ 182, 768, 2184).

*Підст.
XXXI.*

КОМУНІКАЦІЯ І ТРАНСПОРТ

Щит
XI.
Підст.
XII.

Протопане місце, вузьке, що тільки самому можна йти, через поле, ліс, городи, зветься стежка. Для колової комунікації призначено дорогу (в селі вулицю) або шлях. Через болото або струмок перекидають грубу колоду, з одного боку стісану, так звану кладку (світл. № 329), що нею люди переходять.

Містків у селі немає, бо невеличкий струмок Косарпливе поза селом. По пісках та місцях заллятих водою пастухи ходять на дубах-ходулях (№ 133). Вагу переносять люди на руках, на плечах, уживаючи для цього торби, короби, коша. Носять теж на коромислі (світл. № 330): білизну прати, воду—у відрах, молоко—в глечиках та гній—у кошиках.

Навігація. У кожному господарстві є принаймні один човен для навігації по озерах та Дніпром (рибалення, комунікація з сусідніми селами). Човни переховують на березі озера або у дворі і, коли треба, то перевозять в озо м (світл. № 337). Більшу кладь перевозять великими дошаними дубами. Дуби стоять усеньке літо на пристані біля Дніпра (світл. № 328). Ними возять до Києва дрова та різні продукти. Інколи в сльоту використовують човна, як захист. Човна рухають на воді веслом, а дуба опачиною.

Узимку перевозять кладь саннями (№ 480). Коли везуть дрова або сіно—по боках в оплені вставляють рожна (№ 201, 202).

Старосільський віз донедавна увесь був дерев'яний. Колеса стародавнього типу (неоковані №№ 204, 205) трапляються ще й тепер. На світліні № 484 бачимо стародавній віз (перевернений). Колеса надівають на вісь, закладають на вісь люшню (№№ 197, 573), що підпирає скриню, щоб не терло колесо. Горішній кінець люшні прикріплюють до полудрабка і до ручки на люшником (мал. №№ 391, 392) лозовим або ремінним. Вітку на вісь закладають, щоб колесо не совалося коли їдуть без люшень.

Чумацькі вози звалися мажі; вони були солідної роботи, інколи вирізблені. Скрині у них були вистелені липовою корою (лубом) пришитою шнуром. Такого воза в с. Старосіллі вже не знайдено, збереглася тільки мажка—малинський чумацький віз—возили сіль по селах (№ 479).

Осі змащують дьогтем—уживають для цього дрючка та важниці. Бажаючи зняти колесо з осі, становлять на землю біля воза важницю, спирають на неї дрючок, підсуваючи його край під вісь і, сівши на другий край, підносять вісь і зсувають колесо на самий кінець осі, змазуючи її дьогтем (світл. № 325).

До саней та до возів старосільці запрягають волів (світл. № 326). 1921 року у Старосіллі було тільки двоє коней.

Запряжку одного вола-бовкуну показано на світлині № 324. Щоб запрягти волів до саней та до воза, вживають ярма. Стародавнє ярмо (№ 203) ціле було з дерева (навіть каблучка і привій). Тепер уживають подекуди привоя мотузяного або ремінного та залізної каблучки. Ярмо для одного вола показано на малюнку № 390.

Ярмо з воєм сполучено за допомогою притики (мал. № 394). Запрягаючи другу пару волів, беруть в ойце (№ 200), що прикріплюється до воя (мал. № 393). Ідучи у далеку дорогу або в поле, беруть на віз воду пити в барило або в бочок (№ 184). У чумацьких возах прив'язували посудину з водою з боку мажі—до полудрабка.

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ

Різні заборони й обереги, що стосуються до вагітної жінки та до дитини, аж до самих народин, хрестин, та до дитини (немовляти) за першого періоду її життя,—то здебільшого залишки стародавнього світогляду і збереглися силою традиції та тих умов, в яких доводилось жити нашому селу до Жовтневої революції.

У нашому музеї призбирано матеріяли, що стосуються здебільшого до фізичного виховання дитини (немовляти)¹.

Щодня купають немовля у теплій воді, в спеціальних носочках (№ 148), вимивають ротика, сповивають у чисті пелюшки, укладаючи відповідно ручки і ніжки, щоб вони росли рівненько; голівку легко стискають, щоб помалу надати їй кругленької форми. Звичай сповивати немовлят це—за наших умов—пержиток від тих давніх часів, коли мати, за умов тогочасного господарства, мусіла була повсякчасно носити немовля з собою й так, разом з ним, працювати.

Дитина лежить та спить у так званій колисці (№ 163). Колиска в с. Старосіллі буває неретяна або з мішка. Колиска неретяна (мал. № 122) складається з дерев'яної рамки, зробленої з чотирьох бильців; на цю раму натягають нереток (звичайно частина старої рибальської сітки або невода).

Колиска з мішка (мал. № 123) відрізняється від першої тим, що на рамку натягають тканину з мішка. Деталі колиски такі: бильця, цебто дерев'яні частини, з яких складається рамка, що на неї натягають нереток або мішок. На малюнку показано, як в'яжуть бильця, а саме, як схрещують поперечне

*Щит
XXIV.*

*Підст.
XXXII.*

1. Л. Шульгина. Фізичне виховання немовлят. Записки Етнографічного Товариства, книжка 1. Київ—1925.

бильце з подовжнім. До бильців прив'язано чотири шnurки, так звані вервечки, що вгорі їх зв'язують разом та прикріплюють до дерев'яного, саморідного кручка (№ 150). За цей кручок завішують колиску під стелю.

Вішають ще колиску на триногах (№ 147), якщо матері треба працювати десь на вільному повітрі.

Коли мати йде в поле на працю, то бере колиску, закинувши її на спину, на плече спирає триноги, щоб вішати колиску, та знаряддя праці (вила, граблі, сапку), а поперед себе бере дитину, обгорнувши її полами своєї одежі, щоб легше їй зручніше нести.

У полі вішають колиску на дереві, на вою від воза або на вищезгаданих триногах (світл. № 331). Щоб сонце та мухи не заважали дитині, колиску обпинають рядном (світл. № 67.)

Колишуть колиску здебільшого ногою, щоб мати вільні руки до праці (мал. № 124). Коли немовля плаче й не може заснути, застосовують особливого способу колисати: ногою натискають на почепку, а руками обхоплюють—кожною по дві вервечки і так швидким уриваним темпом хитають колискою (мал. № 125).

Носять немовлят на оберемку (світл. № 333), завиваючи їх у поли одежі (корсетки, свитки, кожуха). Дитину обгортають однією полою і кінець поли затикають за пояс, а тоді прикривають дитину другою полою та придержують її разом із дитиною рукою.

Колишучи немовлят, співають спеціальних пісень (коликоских), шиплять та інколи лякають вигуками тощо.

Коли дитинка підросте, її дальший фізичний розвиток вимагає від родичів багато турбот. Помалу, в міру розвитку фізичних сил і цілого організму, немовлятко вчать сидіти, стояти, ходити.

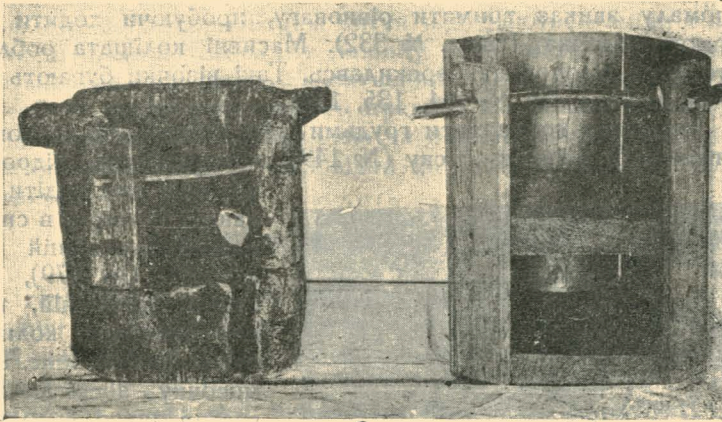
У с. Старосілля є кілька приладів, що відповідають цьому завданню—сидячка, стоячка, ходячка.

Щоб пособити слабенькому ще організмові, коли привчають дитину сидіти, уживають сидячки (мал. № 131). У старовину робили такий прилад з суцільної колодки вербового дерева (№№ 145, 2204), а тепер збивають їх з дощок (№ 146).

Колодку видовбують з середини, залишаючи в спідній частині дно та вирубують в стінці узенький отвір, щоб, як посадять в сидячку дитину, ніжки вільно звисали. Спереду, у тій частині, де стінка колодки прорізана, прокручено дві дірки, що в їх всовують щурпалочку-снізку, щоб дитина не впала з сидячки (мал. № 131).

Коли дитина стане дужча, що саме вже сидить, без допомоги сидячки, її привчають стояти. М'язи ніг ще не досить

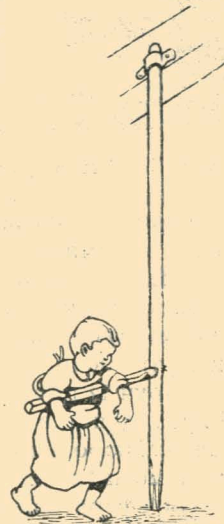
розвинені, дитині треба допомогти. Для цього є інший прилад' так звана стоячка (№ 162, мал. № 129). Це дві дошки

Мал. 27. Сидячки (наліво стародавня довбана, а направо дощата).

зв'язані разом чотирма кілками так, щоб горішня дошка сягала дитині попід пахи. У горішній дошці прорізають посередині круглу дірку і туди становлять дитину; вона стоїть на спідній дошці, спираючися ручками на горішню дошку (світл. № 344). М'язи ніг кріпляють і з часом дитина стоїть сама без цієї опори. Тоді вчать її ходити, зразу на місці, а тоді й далеко. Для цього є два пристосування — ходячка та візочок.

Ходячка (№№ 151, 152) — це дрючок з перенкою, в якій задовбана лозова дужка. Перечка з дужкою задовбана в вертикальний дрючок на такій височині від низу, щоб дужка обхоплювала дитину попід пахи. Спідній кінець дрючка, гостро затісаний (або закінчений залізним шпеньком), ставлять у ямку в долівці або в дірку в полу, а горішній край прикріплюють дужкою до сволока (мал. № 132). Дитину ставлять у дужку, ходячка повертається навколо себе і, таким чином, дитина ходить кругом, підтримувана цим приладом. Коли ніжки стомляться, немовля наляже грудьми на перечку або повисне, спираючись під пахами на дужку, та й відпочине.

Мал. 28. Дитина в ходячці.

Візочок, щоб учити ходити далеко (№ 144). Навчившись ходити на місці, дитина пробує ходити далі, тримаючись ручками за спеціальну рамку на широких важких коліщатах, та помалу звикає тримати рівновагу, пробуючи ходити без допомоги візочка (світл. № 332). Масивні коліщата роблять на те, щоб візочок не перекидався. Такі візочки бувають різних форм (мал. № № 134, 135, 136).

Немовлят годую мати грудьми або коров'ячим молоком, наливаючи в ріжок-соску (№ 149), а коли дитина підросте,

Мал. 29. Візочок вчити дітей ходити.

що вміє вже сидіти, подають їй харчі в спеціальній дерев'яній мисочці (№ 179), масивно зробленій, щоб не розбилася, коли її, буває, дитина кине. Таку мисочку зберігають у родині довго, вигдовуючи з однієї мисочки цілі покоління. Мисочці, що є в Музеї, минуло вже більш як 100 років.

Діти немовлята занадто ще малосилі, потребують догляду батьківського і сами ніякої участі в господарстві ще не беруть. Усі намагання родичів коло дітей, від народження приблизно до 3-го року життя, зводяться до того,

щоб сприяти розвитку молодого організму, щоб зростити корисну насамперед для родини, а тоді для цілої громади одиницю. За виразний довід на це є вищезгадана низка заходів та пристосувань, що мають сприяти фізичному розвитку організму (колиска, сидячка, стоячка, ходячка, візочок), щоб, як кажуть люди, дитина не виросла калікою.

Поруч із цим можна навести багато прикладів, що в інтересі громадянства лежить теж і розвиток інтелектуальних сил немовлят і народня культура багата на певні надбання, що ведуть до цієї мети (пісні, казки, байки, скоромовки, забавки тощо).

Ця сфера впливів і дбання належить переважно матері, як кажуть. „дитина матері з рук не виходить“. Але разом із цим, як побачимо далі, участь у піклуванні немовлятами беруть і старші діти, здебільшого підлітки.

Справа фізичного виховання селянської дитини та виховання молодого покоління взагалі, через соціальні умови, за старих часів, багато де-в-чому відстали. Тепер за нових умов соціалістичного формування життя відбуваються зміни і в цій важливій ділянці. Зібрані в нашому музеї матеріали з одного села виразно показують досягнення і хиби, що їх має село від старих часів; вони можуть правити за цінний показник в нашій праці над реконструкцією та раціоналізацією цієї ділянки селянського побуту відповідно до вимог сучасної гігієни та виховання.

*Щити
XXV —
XXX.*

ПОБУТ СЕЛЯНСЬКОЇ ДИТИНИ ¹

Над побутом селянської дитини ми зупинимося довше, додаючи до окремих фактів з життя старосільської дитини деякі паралелі з побуту сучасних низькокультурних народів. Робимо це через те, що в побуті дітей зберігається багато такого, що давно вже вийшло з ужитку в дорослих. Отже колись, у відповідних умовах давноминулих часів, воно було серйозним заняттям дорослого громадянства, а тепер звелось на дитячу забавку чи забаву. Порівнюючи факти з життя старосільської дитини з фактами з життя низькокультурних народів та з даними археології, ми можемо, на підставі наукової аналізи, відбудувати картину життя нашого народу тих епох, що за їх цілком або дуже мало маємо звісток.

Одіж та оздоби

Крім того одягу, що його роблять для дітей їхні батьки, старосільські діти під час різноманітних забав удома, на вулиці, в полі, в лісі—роблять собі особливу одіж з листя, з кори, з лика тощо.

Старосільські хлопці, купаючись в озерах, роблять собі шапочки з широкого листя латаття, надягають їх, плавають у них і розважаються.

*Щити
XXVI.*

Дівчатка теж роблять собі так звані шляпи з вільхового листя, сколюючи листки маленькими палічками. Одівши їх (мал. № 138), дівчатка ходять за худобою, бавляться у весілля, чи так просто ходять і співають.

Цікаво відзначити, що подібні голівні вбрання у побуті низькокультурних народів мають інколи особливе значення. Отож, наприклад, у лісових індіан Південної Америки трапляється, що тільки начальник плім'я носить шапку з пальмового листя, очевидячки, щоб вирізнити себе зпоміж маси тубільців. Багато низькокультурних народів укривають голови зеленими галузками під час ловів, щоб непомітно наблизитися до дичини.

¹ Н. Заглада. Побут селянської дитини. Матеріали до монографії с. Старосілля. Матеріали до Етнології. І. Київ—1929.

Старосільські діти люблять уживати різноманітних прикрас, беручи елементи для цього з природного оточення. Дівчатка, коли пасуть худобу в полі або в лісі, де багато квітів, зривають їх і плетуть віночки (№№ 10-12, мал. № 137).

Вінки у різних народів. окрім захисту голови від сонця, мають одне з головних завдань—оздоблювати. Окрім цього, їх уживають у культових церемоніях обрядових, як засіб, щоб вирізнити певні особи з маси.

Вінок в українському народнім побуті знаходить собі широке застосування, як дівоча оздоба, відзнака дівочого віку, у весільній обрядовості, у купальських обрядових звичаях, в обжинках тощо.

Отож і дитячі вінки треба розглядати з одного боку, як наслідування дорослої молоді, а з другого, як сліди давніх звичаїв, що в побуті дорослих уже цілком зникли.

Носити на шиї і на грудях певні оздоби—звичай у нас дуже давній. Старосільські дівчатка роблять собі намисто з лопуцьок (світл. № 488), з квасолі (№ 14), з гороху (№ 15), з шипшини (№ 16), з порізаного прутка дубця (№ 17). Ці намиста носять дівчатка під час забав.

Значення намиста в низькокультурних народів не тільки оздоблювати, а й інше, не менш важливе в примітивному світогляді; як ознака перемоги на ловах і війні, щоб угадувати, щоб фіксувати час, а надто певне магічне значіння (роль амулетів як засобу від впливів лихих духів).

Дівчатка розмальовують спілими ягодами—крушини, шовковиці, ожини та травами свою одіж (сорочки, фартухи, хусточки.) Зразки візерунків, розмальовані ягідками шовковиці на білих хусточках (№№ 42, 46, 48, мал. № 139), дають нам повне за їх уявлення.

Старосільські діти для розваги або щоб лякати інших, розмальовують часто своє тіло (ноги, лице, руки) соком ягід, а купаючись вимазують своє тіло глеєм.

Звичай розмальовувати тіло—дуже давній. Австралійці малюють різні фігури на своєму тілі, готуючись до нічних танків. Ботокуди (Америка) розмальовують себе фарбами з соку овочів (*Bixa ovellans* Lin). До Маклухо-Маклая, вченого російського мандрівника, приходили дикі папуаси, розмальовані червоною й білою фарбами, оздоблені зіллям та квітами. В Африці папуаси-маклюр обмащували тіло глиною й теж уживали певних рослин до фарбування.

Отже, те, що роблять старосільські діти для розваги, має серйозне значення в побуті примітивних народів світу.

Пояси з кори роблять собі старосільські хлопці для розваги, й ними підперізують зверху свою одіж.

Кора в низькокультурних народів має широке застосування для одягу і це наводить нас на думку, що й наші предки вживали кору, мабуть, з такою самою метою.

Взуття. Хлопчики виплітають собі для розваги постільці з осікія (№№ 4, 5) та з лика.

У Старосіллі постодів ніхто, окрім дітей, уже не носить. Це взуття, що його роблять собі діти, залишилося, як пережиток од тих часів, коли постодів з вищезгаданого матеріалу вживали в цьому селі всі, як і тепер ще уживають їх на українському Поліссі.

Захист проти негоди

Старосільські діти, коли пасуть худобу, від негоди (дощ, вітер) ховаються в дупла дерев, під дерева, під кущами або в курені, що сами собі роблять.

Куренів, як захисту, уживають у нас теж не тільки діти, а й дорослі (рибалки, мисливці, робітники в лісах). Ці примітивні житла були колись загально поширені й відповідали певному ступеневі примітивної культури.

Гірські ведда, наприклад, не мають мешкання: вони ночують звичайно під деревами, під час небезпеки ночують на деревах, а в негоду живуть у печерах.

Тасманці, як подає відомий мандрівник Хук, знаходили собі захист у дуплах дерев.

Ботокуди роблять свої хатки з листя. Хати папуасів — це властиво самий дах, бо стіни дуже низенькі, а вікон немає зовсім.

Дитяче харчування

Окрім тих харчів, що їх діти дістають від батьків, вони ще їдять деякі сирові рослини. По болотах, озерах росте осікінь (№ 6), рогоза (№ 7) — діти дуже люблять їх їсти; виривають цілі сніпки, чистять і їдять. Їдять квітку маківки (№ 8): білі листки, жовту серединку та маковиння (світл. № 72).

*Цит.
XXVII.*

Навесні діти добувають з берези й клену сік. Провіряють свердликом чи роблять ножем надріз, вбивають у провірчену дірку цівку (№ 522), знизу підвішують глечика або коряка, і сік збігає по цій цівочці в посудину. Напій з березового соку, що його тепер здебільшого вживають тільки малі діти, за давніх часів уживано в побуті нашого села скрізь.

Щоб зрозуміти ці явища в побуті наших дітей, зупинімо увагу на кількох прикладах з життя низькокультурних народів світу.

У тропічних лісах низькокультурні племена харчуються тим, що їм дає сама природа. Чимало лісових племен Бразилії, окрім того, що почасти хлібороблять, живуть найбільше тими харчами, що знаходять у природі. Тому що мисливство не настачить, щоб прожити, бушмени, наприклад, окрім дичини, їдять мурашкові ляльки, дикий мед, корінці; ведда — ягоди, корінці, кору, листя, овочі, рибу; австралійці їдять коріння, овочі, губи, черву, птахів, яєчка птахів тощо.

У старосільських дітей знаходимо сліди добування вогню тертям. Коли є тільки сірник, а коробочки немає, то його запалюють так: знаходять два гладенькі сухі цурупалки (№ 40), один хлопець сідає на землю, опирає цурупалок одним краєм у землю, а другим краєм до грудей і тоді другим цурупалком тре; інший же хлопець сипле сухий пісок на той цурупалок, що притримує грудьми перший (світл. № 281); коли палічки стануть гарячі, то труть по палці сірником, і він займеться.

На Україні збереглося кілька пережитків звичаю добувати так званий живий вогонь. Спосіб добувати вогонь тертям двох цурпалків, що рудимент його ми знаходимо у пастухів Старосілля, відомий у низькокультурних народів (Нова Зеландія, Гаваї, Самоа).

У старосільських дітей збереглися ще примітивні методи розкладати вогонь, способи підтримувати його (зберігають голувешки, що тліють; розкладають вогонь на іншому місці; запалюють старі дерева), достеменнісінько так, як це роблять деякі низькокультурні племена.

Дитячі лови

*Підст.
XXXIV*

*Щит
XXVII*

Усі діти, навіть найменші, деруть і ловлять пташок, де тільки можна. Вони шукають гнізд по болотах, по кущах та вилазять на дерева й видирають яєчка або пташенят. Звичай старосільських дітей видирати яєчка птахів, безперечно, один з пережитків примітивного господарства. З записок Михайла Литвина бачимо, що навіть у першій половині XVI в. на Україні птахів була така сила, що хлопці навесні наповнювали цілі човни яйцями диких качок, гусей, журавлів, лебедів, а їхніми виводками — пташарні.

Знаття в цій галузі діти здобувають одні від одних — молодші від старших. Безпосередньо зв'язане з цим лазіння по деревах. Коли хтять видерти яєчка з дупла, то хлопці лізуть на дерево (лазять легко і зручно), руками обхоплюють хвою, а ногами (підшвами) підтримуються (світл. № 280). Або другим способом: руками беруться за кору, а колінцями здавлюють сосну (світл. № 75). Як вилізе, то чи просто руками дістає яєчка з дупла чи, як рукою не можна дістати, то виламує вилчасту гілочку, так звані р і ж к и (№ 51), викручує гніздо і витягає яєчка разом із сміттям.

Діти ловлять пташок різноманітним приладдям, що його сами собі роблять. Приладдя, щоб ловити пташок, таке: кулик (№ 49), сіло (№ 50), пудхв ат (№ 143), клітка (№ 141), або кучка (№ 162). Усе це не дитяча вигадка, а прилади, що їх колись уживали дорослі пташарі.

Діти пильно спостерігають природу, що їх оточує, і засвоюють собі широкі знання про диких тварин. Хлопці, навіть малі, вміють зручно вистежувати диких птахів, знають їхні звички, звуку та знають, як до них підійти, подібно як це роблять низькокультурні племена.

Ботокуди мисливці підходять до тварин дуже спритно. Вони знають усі переходи; перед їхнім бистрим оком ніщо не сховається; вони бачать там навіть, де для нашого ока вже нічого немає; до того ж вони добре знають усі звички й особливості кожного птаха, кожного звіра.

Надбання, що в дитячому побуті мають виразний характер зброї, заслуговують на особливу увагу, бо всі вони збереглися мало не цілком у такій формі, як їх уживали колись у старовину з цілком поважною метою дорослі.

Зброя, щоб кидати й бити: булавка природня (№ 18), булавка-навірченка (№№ 19, 20), гайка або гончак (№ 22), кийок з ольшини (№ 21), кийок дубовий (№ 23).

Хлопці булавками забивають пташок, завертають худобу і гуляють—кидають до мети (світл. № 76).

У примітивних народів булавка—це зброя, що її уживають на війні та на влогах. На Україні булавка мала колись практичне застосування в руках дорослих, бо її вживали, як зброю. У народніх переказах знаходимо вказівки, що її вживали для оборони наші чумаки, і навіть у кожному господарстві вона мала своє місце в сінях, у кутку коло дверей, на випадок нічних нападів. Нарешті, як символ старшинства, булавки вживали в нас за козацьких часів.

Дуже улюблена забавка старосільських хлопців—це лук (№№ 24, 26) і самостріл (№ 25). Стріли до лука бувають цілі дубові (№ 24) або саму голівку роблять з дубового дерева (№ 28), буває ще вільхова (№ 29) та шиягова (№ 30). Стріли до самостріла мають металеві вістря. Спосіб вкладати стрілу та натягати тятиву показано на малюнках №№ 140, 141, а як хлопчики стріляють з луків—на світлинах №№ 77, 78.

Лук, як відомо, широко вживають у низькокультурних народів, а в Європі був він ще не так давно за справжню військову зброю.

Дальші етапи в історії лука—каже Тайлор—це пристосування його до шматка дерева, власне ложа, на те, щоб можна було націлюватися та спускати тятиву з допомогою курка—так виник самостріл.

Є дві методи, щоб уживати стріли: одні випускають стріли з лука або самостріла, а інші кидають за допомогою батога або спеціального приладу, щоб кидати.

Стріли щоб кидати за допомогою батогів, куцьок чи дубців, мають особливу форму (№№ 35, 37, 39). Батіг до кидання стрілок уживають мотузяний (№ 33) або ремінний, що зветься куцька (№ 34). Загальний вигляд стрілки з куцькою, та деталі показані на мал. №№ 143, 144. Кидають стрілку так, що заводять злегка назад, а тоді швидко наперед рукою ведуть: стрілка зривається з куцьки і летить (мал. № 142).

Щоб кидати соснові шишки, яблука, картоплю, глиняні кулі, вживають особливих шпугалок (№ 31). Це тонкий, гнучкий дубець, що на кінці гостро заструганий, щоб вигідно настромлювати те, що кидають (мал. № 156).

Рибальство

Щум
XXIX

Коли діти пасуть худобу, то як побачать де в рівчачку або в болоті рибу, ловлять її руками (світл. № 80). Коли почне-ть зима, замерзнуть озера, рівчаки й болота, то зразу лід тонкий і прозорий—його звуть „первольодок“—видно під ним рибу. Хлопці йдугь глушити рибу довбешками (№№ 139, 140), б'ють об лід, заглушають рибу й витягають з ополонок руками (мал. № 145).

Такі примітивні методи ловити рибу, безперечно, належать до низьких щаблів культури, залишившись в побуті наших дітей від давніх часів.

Бджільництво

Старосільські діти вишукують гнізда джмелів, диких бджіл і „видирають“ мед. З такою самою пристрасстю й витривалістю—каже Ліпперт—з якою тепер безоглядні хлопчики розшукують джмеліні кубла або ловлять самих джмелів з-за їхньої медової торбинки, скотарські племена й народи, що живуть знайденою в природі стравною, шукали солодку страву бджіл.

Праця дітей в господарстві

Щум
XXIX

Діти, як дівчата так і хлопці, допомагають батькові й матері в господарстві. Одна з найважливіших робіт старосільських дітей—це пастушити. Починають вони пастушити від 7 років. Кожного дня вранці мати будить дитину, дає снідати і дитина бере в торбу хліба та й до хліба і жене корови на пашу. Як прижене худобу на пашу пізніше й не знає, де інші пастухи, то гукає: хлопці го-о-ов! Ті відгукуються. Так знаходять діти своїх товаришів у лісі. Пастухи з одного кутка села пасуть звичайно худобу всі разом, пильнують, щоб добре попали, щоб худоба не пішла в шкodu та щоб не загубити якої худобини в лісі.

Мало не кожен пастух має перевішену через плече торбу на харчі, у руках—булавку (світл. № 101). Окрім цього, мало не кожен має ніж, так звану кіску (мал. №№ 170, 171, 172) з різними колодочками—держакми.

Важку пастушу працю діти полегшують собі, роблячи різні цяцьки з кори та з дерева, співаючи та забавляючись. Іноді цілими днями стружуть кіскою (світл. № 102). Діти знають два способи стругати: як стружать, що грубе, то ножа опирають до коліна (мал. № 173), а як струже палічку, то струже на стегні (мал. № 174). Вирізують ще кійки, оздоблюючи їх мережкою (№№ 108, 112).

Пастухи інколи варять собі страву в лісі і тоді беруть на пашу дерев'яну миску (№ 177) та ложку (№ 176). Ложка звичайно позначена спеціальними знаками, щоб помітно було чия вона. Як ложку загубить або забуде взяти з дому, то робить її з кори і пристроює держака (№ 138).

Підст.
XXXV.

Окрім пастушення діти допомагають родичам у їхній щоденній праці. До такої праці привчають дітей дуже рано, а подібний звичай спостерігаємо і в інших народів. Старосільські хлопці допомагають батькам у господарстві — рубають дрова, пораяться коло худоби, допомагають рибалити. Як

Мал. 30. Хлопці грають „у неба“.

орують, то діти водять воли, щоб ішли по розорі (світл. № 100). Дівчатка—миють посуд, носять воду, замітають хату, няньчать немовлят. Вони колишують немовлят, розповідають їм казочки та скоромовки, годують, вчать ходити та говорити.

Важка робота—це стерегти просо. Дитина цілий день у літню спеку обходить ниву, де доспіває просо, жито тощо і вигуками, стуком по дошці або дзвонячи бляшанкою, почепленою на вилах, лякає птахів (горобців).

Дитячі забави та забавки

Діти у своїх забавах наслідують різноманітні заняття своїх батьків. Обрядові звичаї (родини, весілля, похорони), громадські зібрання, різні заняття дорослих (влови, рибальство, хліборобство)—все це відбивається в дитячих забавах.

*Щит
XXIX.*

При цьому слід зауважити, що хлопці наслідують батьків, а дівчатка матерів. Хлопець, як побачить, що батько робить, то зараз робить це й собі. І так хлопчики роблять з дерева для забави воза (№ 134, світл. № 84), сани (№ 70), рало (№ 72), ярмо (№ 69), човники (№ 71), дзиги (№ 77), пильщиків (№№ 75, 76). Найпоширеніші хлоп'ячі саморібні цяцьки з соснової кори. Соснова кора (№ 67) доволі м'яка, з неї легко стругати. Хлопчики-пастухи роблять (світл. № 99) такі цяцьки з кори: коники (№№ 53-57), човники (№№ 58, 61), корита (№№ 63, 80), яечка (№ 64), візочки (№ 66), паничі (№ 62). Треба сказати, що форми цих цяцьок не змінюються, але передаються від старших до молодших.

З грубої соснової кори та з дерева роблять тарадайку з одним колесом (№ 68), з двома колесами (№ 52), візок на 4 колеса (№ 78).

З осікіня роблять діти пароплави (№ 81), церкви (№ 79). З лепехи гармошки (мал. № 157 показує виріб гармошки). З гусячого чи воронячого пера роблять млинка (№ 73): затискають руку в кулак і вставляють перо (мал. № 155), яке крутиться від вітру.

Дівчатка наслідують заняття матерів. Вони бавляться ляльками. Ляльки роблять з ганчірок (№№ 85, 86). Шиють їм сорочки (№ 87), спідниці з нагрудником (№№ 88, 89), фартухи (№№ 90, 92), кофточки (№ 93). Навесні рвуть на болотах довгу траву, з якої роблять собі ляльки-панянки (№№ 82, 84, мал. № 159). Як зробити панянку, показують 7 поодиноких стадій роботи (мал. № 158). Забава з ляльками теж наслідує різні заняття та щоденне життя дорослих — вони жнуть, перуть, варять обід, обідають і т. інше.

Діти ще бавляться тим, що місять глину (світл. № 88), ліплять (світл. № 87) миски (№№ 114—116), глечики (№№ 117—119). Діти мають свої музичні струменти — пискавки (№№ 96, 97), дудки (№№ 98, 100 — дудка в початковій стадії роботи), дудки з гарбузиння (мал. № 167), свищики з лози (№№ 94, 95 — свищик у процесі виробу), труби з вільхової кори (№ 103); навесні, як кора лупиться, хлопці роблять труби (мал. № 169) та грають на них (світл. № 282). Стягають кору з лозового дубця і роблять пердуни (№ 102). З жакової дощечки роблять гуркалки; їх роблять з держакком (№ 124) та без держака (№№ 123, 126). Жухалки роблять з дерева (№№ 104, 105) і з кісточки (№ 106). Тиркалки роблять з дерева (№ 107).

Багато подібних нескладних струментів, що їх роблять наші діти, знаходимо у різних примітивних народів.

За цікавий приклад, як у міру того, як розвивається культура, певні культурні надбання переживаються і зводяться до ролі забавок—може бути гуркалка.

Гуркалкою лякають наші пастухи овечок або свиней. Цей струмент відомий різним народам світу. У деяких малокультурних народів вона має важливе значення в різних обставинах життя, наприклад—гуркають, щоб викликати дощ, зачарувати диких звірів тощо, натомість у народів вищої культури вона вже втратила своє первісне значення і, як і в нас, залишилася тільки, як дитяча забавка.

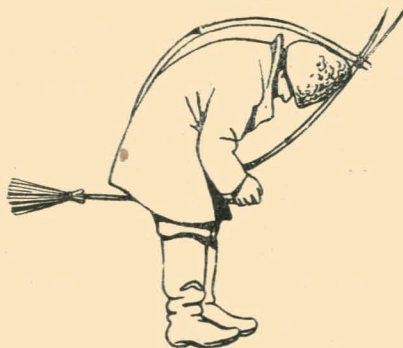
Дитячі гри та інші способи розважатися

Старосільські діти бавляться в різні гри, коли пасуть худобу або гуляють на вулиці. У музеї є багато ілюстрацій

*Підст.
XXXVI*

Мал. 31. „Коза“—загальний вигляд.

Мал.32. „Коза“—деталь.

*Щит
XXX.*

до таких ігор: у вуха, у гльога, у довгої лози (№ 163), у дула, у жуга (мал. № 162), у кавуна, у койструбки, у неба, у ножа (мал. № 160), у перепілки (світл. № 486), у сороки. Приладдя до гри у ковіньки: ковіньки (№№ 127, 132), опука (№ 391)—дерев'яний шарик.

Ще діти так розважаються—їздять у човнах, ходять на дибах або ходулях (№ 133, мал. № 164). Хлопці борються. Способи: боротьби: „на руки“ (світл. № 95), „за пояски“ (світл. № 96), на грудки (світл. № 97).

Перед Новим Роком, на щедру кутю увечері, хлопці водять козу. Козу роблять так: вистругують обруча, грубший кінець розколюють і роблять роги; їх обмотують лепехою; на протилежному краї обруча прив'язують ломачку з віхтиком осоки—це хвіст (№ 160). Цей кістяк одягає клопець (світл. № 62), а зверху накидають кожух вивернений догори вовною. До рогів прив'язують мотузку, за неї водить козовод козу (світл. № 63). Хлопці обходили з козою ціле село й діставали за це подарунки.

*Щит
XXV*

ОБРЯДИ ТА ЗВИЧАЇ

Вітрина
III

В рештках нашої стародавньої обрядовості, надто в весільних, похоронних обрядах та звичаях, в святкових звичаях тощо збереглося багато слідів первісного світогляду, примітивних заходів та дій, що мали колись важливе значення в житті наших предків. Тепер, під впливом поступу, культосвітньої роботи, все це забувається, зникає цілком з побуту радянського села. Дещо з таких пережитків давньої культури зібрано в нашому Музеї.

Весільні обрядові печива починають робити в суботу перед весіллям. Коровай (ритуальний хліб), оздоблюють посередині двома шишками, а по боках фігурками птахів — солов'їв. Окрім того, встромлюють воскові свічки та колоски жита (№ 2405). Лежень оздоблюють поясками, віночками, а посередині шишкою з двома солів'ями (№ 2406). Шишки (№ 2408) роблять великі й маленькі — роздають дітям, коровайницям.

Проти Андрія дівчата печуть коржа-калиту (№ 2412) та пампушки (№ 2413) й угадують, котра раніш одружиться.

На хрестопоклонному тижні великого посту печуть так звані хрести (№ 2410)—їх сами їдять і дають скотині.

На різдво печуть житні пироги (№ 2411) — (один бік паляниці загортають і так садовлять у піч). Пирога кладуть на горщик з кутею, дають колядникам, попові, худобі. Колись такі самі пироги пекли на великдень; святили разом з паскою.

На великдень печуть паски з пшеничного борошна. Паски зверху оздоблюють хрестом (№ 2409).

SOMMAIRE.

Le village Starosillié, autrefois du canton Jukin, de l'arrondissement d'Oster, dans le gouvernement de Tchernigov, au commencement de son existence était situé en bas, sur la place, qui porte à présent le nom de „dvorichtche“. Au printemps, quand les eaux du Dniepr submergeaient la place entière, tous les habitants se transplantaient, avec leur bétail et autre bien, sur les plus proches collines dans le bois de pins voisin; ils y restaient tout le temps de l'inondation dans des huttes. A la fin, les villageois quittèrent leur place ancienne et s'établirent pour toujours sur les collines, où ils habitent jusqu'à présent.

Beaucoup de lacs se trouvent sur le territoire de Starosillié; partout, dans le bois et dans les prairies, on rencontre des marais; des ruisseaux coulent des lacs au Dniepr.

Au printemps, au temps de l'inondation les eaux du Dniepr submergent les potagers et les prairies séparant pour un mois et demie le village, comme une île, du monde entier.

L'absence des conditions naturelles pour le développement de l'agriculture est évidente ici; cela fut cause de ce que les paysans tachèrent d'inventer toutes sortes de moyens d'existence: ils pêchaient le poisson vendaient le foin, le bois et allaient dans les villages des steppes pour chercher du travail.

A cause de sa situation géographique et des conditions sociales-économiques, le village a conservé dans son genre de vie beaucoup de traces bien remarquables de la culture des temps anciens. Ce fut la cause de ce qu'on l'avait choisi comme objet de recherches scientifiques stationnaires. En 1921 notre ethnologiste, Antone Onichtchuk, avait fondé à Starosillié la première station des recherches scientifiques de l'ethnographie.

La station avait pour but de faire des recherches sur le genre de vie de ce village pour amasser le matériel nécessaire à une monographie de la vie des habitants de ces places.

Le travail était partagé parmi les travailleurs scientifiques du Musée, nouvellement fondé, de l'Anthropologie et Ethnologie du nom de Fédor Vovk, de l'Académie de Sciences de toute l'Ukraine. Tout ce groupe, sous la direction de A. Onichtchuk

et d'après son plan, travaillait sur place, observant la vie du village et la fixant—faisant des notes, dessinant et photographiant et, en même temps, amassant pour le musée tout le matériel intéressant. Les villageois, intéressés par ce travail, présentaient de bonne grâce pour le musée tout ce qui s'est conservé chez eux des temps anciens donnaient des explications nécessaires et de toutes manières assistaient dans le travail scientifique de la station.

Le matériel ethnographique, amassé au temps des recherches fut apporté au musée et placé dans une section spéciale: „Recherches monographiques du village“. Cette section nous montre le tableau intéressant de la culture matérielle de ce village, de même que les méthodes des investigations stationnaires sur la vie du peuple.

En commençant du mois de décembre 1922 la section fut ouverte pour le publique; non seulement les ethnologistes de notre Union et de l'étranger s'intéressèrent à cette section, mais aussi notre école et la classe ouvrière.

Le visiteur, en examinant le matériel amassé dans le musée, doit tâcher de lier ensemble les moments séparés, de comprendre les relations respectives, les degrés différents de perfectionnement les causes de leur naissance et développement ou de leur retardement, la signification de ces perfectionnements dans l'économie publique etc; en même temps il doit comparer les différentes acquisitions de la culture matérielle de ce village avec les acquisitions respectives de la haute civilisation de nos temps, en marquant le degré de retardement. En comparant, par exemple, „luchnik“ (appareil d'éclairage avec un genre de cheminée pour faire sortir la fumée) avec l'éclairage électrique, la charrue de bois avec le „traktor,“ ruche primitive, faite de tronc d'arbre, avec la ruche moderne, le fléau avec la machine à battre le blé etc. et en analysant les causes de pareil état chez nous, le visiteur du musée peut, bien facilement, se représenter cet abîme qui sépare le village d'avant la révolution de la haute technique d'aprèsent et quelles étaient les causes qui séparaient le village de la culture universelle, barrant le chemin du développement et du bien-être. Il ne faut pas oublier que le: Starosillié de nos jours n'est pas ce qu'il était même en 1921. A présent on compte dans le village 116 ménages avec 613 personnes d'habitants (enrte eux 320 femmes)- de ces paysans 67 sont pauvres le reste ont un bien moyen. Tout le village représente une communauté-assistance dont les membres s'occupent à l'élevage des bestiaux et à la production du laitage. Outre cela, il y a aussi une organisation de pêcheurs „Le pêcheur travailleur“; cette organisation se divise d'après la manière de pêcher en trois parties: ceux qui pêchent au grand filet et les autres, qui ont des différents genres

de filets. Le centre de la renaissance de la culture du village sont l'école et la „maison de lecture.“

Dans quelques années le développement de la vie collective nous montrera un nouveau tableau, bien différent de celui que nous voyons maintenant au Musée — le village deviendra alors une nouvelle unité sociale-économique, un des anneaux de la puissante économie de l'Union sur fondement socialiste. Alors nos collections du Musée seront des souvenirs intéressants du village d'avant la révolution, nous le montrant tel qu'il était et comme il s'est développé sous des nouvelles conditions.

Quand on aura amassé le matériel nécessaire, on formera, à côté de cette section, une section comparative, où le visiteur pourra voir le nouveau Starosillié de nos jours.

En composant ce guide sur la section de recherches monographiques du village, nous avons taché de le faire dans la forme la plus accessible pour que le visiteur du Musée puisse lui-même s'orienter dans la quantité du matériel exposé. Dans le texte nous donnons les numéros de l'inventaire de chaque objet et à côté sur les marges de la pages — les numéros des écrans et des supports, sur lesquels les objets sont exposés.

Le travail scientifique à Starosillié n'est point encore terminé et les collections du Musée s'enrichissent, de temps en temps, de nouvelles acquisitions. Dans la seconde édition de ce guide le visiteur trouvera encore beaucoup de nouveau et d'intéressant pour compléter ses connaissances sur le village.

Donnons une revue sommaire du matériel ethnographique amassé dans la section.

La technique.—Notre village, où il n'y a pas longtemps, le couteau et la hache étaient des instruments universels, nous donne beaucoup d'exemples de l'usage du matériel de la nature dans la vie quotidienne; surtout voyons nous beaucoup d'exemples, comment usait on les formes naturelles de l'arbre. Le matériel de notre Musée en est témoin expressif: tous les objets, que ce soit un petit tabouret, instruments d'agriculture (ancienne charrue—„ralo“, „sokha“), instruments pour ramasser la récolte (les fourches, le râteau, la faux), instruments de pêche — bâton pour relever le filet, etc. eux tous, en entier ou en détail, sont les formes naturelles de l'arbre (toutes sortes de branches tordues de forme nécessaire pour faire l'instrument) qui, presque sans changement, peuvent servir pour les nécessités de la vie quotidienne. Les villageois amassaient les branches tordues pour user dans leur ménage; à cause de cela ces formes naturelles de l'arbre, bonnes à faire toutes sortes d'objets nécessaires, reçurent le nom de „nadibki“—nécessités.

Le feu est un facteur bien important de culture. Des survivances des temps anciens de se procurer le feu à l'aide de

frottement du bois, l'éclairage et le chauffage, préparation de nourriture, l'usage différent du feu dans la technique—tout cela est illustré dans le Musée par le matériel, amassé dans le village. La vaisselle différente en bois était préparée à l'aide du feu d'un tronc entier („ilukto“—genre de tonneau pour faire bouillir le linge, „mirka“ et „kadovb“—la vaisselle pour le grain); expliquons ici comment on fait le canot à l'aide du feu; on creuse un fossé de la longueur du canot, on fait le feu là dedans et quand il y a assez de braise on la couvre avec le tronc fossé pour le canot,—cela se fait pour que le bois devienne ployable et ne se fende pas; après cela, pour élargir les bords du canot on pose dedans des bâtons de longueur nécessaire. Pour faire les bords plus hauts on fixe deux planches fines. Tout ce procès nous est montré au Musée sur les photographies.

L'usage technique de l'arbre et de ses parties (l'écorce, la tille, les racines) est connu du commencement de la civilisation du monde. Les instruments, en usage à Starosillié pour travailler le bois sont: la hache, le couteau, et les autres instruments, pour creuser l'arbre.

Les paysans de Starosillié tressent des „kablutchki“—anneaux de verge—pour lier toutes sortes de choses; ils font des paniers, préparent les verges pour vendre. De l'osier, aussi, sont faites les enceintes, les mangeoires pour le bétail, les murs des bâtisses de ménage et les paniers des pêcheurs.

À Starosillié on fait aussi la vaisselle pour pétrir le pain, des seaux etc. Le tonnelier fait toute cette vaisselle de douyes, les liant avec des cercles d'osier ou de chêne. On peut mentionner aussi la vaisselle de plus petite dimension: des „kovganki“ (pour préparer le lard), des cuillers, des écumeurs—grandes cuillers pour verser la soupe dans les tènements,—des plats, des assiettes, des terrines, des pelles pour poser le pain au four, etc. Du bois étaient faits aussi les instruments différents de l'agriculture de même que les charretées, les traîneaux, le joug.

On sème le lin et le chanvre pour les besoins du ménage. Dans le village il y a toutes sortes d'attirails pour travailler ces plantes; le procès et les attirails et instruments sont représentés au Musée assez amplement. Nous avons ici: la „bitelnja“—pour macquer le lin et le chanvre, „ternitzya“—du même genre, où on brise les parties dure du chanvre, la macque—sur la quelle on brise le lin et le chanvre. On sérance ces plantes avec un peigne; on file avec un fuseau qu'on pose dans un trou dans le tabouret, ou dans le banc; parfois sur un rouet. On dévide le fil sur un devidoir; après—on le met sur une „vituchka“ pour que le fil nè s'embrouille pas et puis on dévide le fil sur un peloton. En hiver on tisse la toile dans chaque maison. Il y a deux genres de métier de tisserand: un genre a seulement

deux pieds et les bouts des planches du bord sont posé sur le banc; l'autre genre a un support de quatre pieds.

Il y a aussi des exposés qui nous montrent la technique de la fabrication du matériel animal. Les villageois s'occupent à préparer la peau pour les bottes avec des méthodes bien primitives. La peau de mouton sert à faire les „kojoukhi“—pelisse de paysans. De la laine de mouton on tisse le drap qu'on emploie pour faire les habits—(„zapaski“—genre de tablier qu'on met par derrière „svitki“ et „svitiani“—l'habit du dehors). Les cornes des animaux servent comme biberon pour les enfants, de même que comme cornes de chasse et comme mesures pour la poudre.

Les produits d'alimentation sont aussi travaillés, parfois mécaniquement: on use pour cela „mialo“—la broie, qui a un manche lourd, „kovganki“—vaisselle en bois creusée, avec un pilon, mortier en bois, mortier à pied où on pile le millet; il y a au village quelques primitifs moulins à vent et à l'eau.

L'architecture du village nous est montrée par des photographies et des dessins. Toutes les bâtisses sont faites en bois. Les conditions sociales-économiques se remarquent bien distinctement sur toutes les constructions. Les maisons—„khata“—sont du genre le plus simple—sans „sieni“ („sieni“—genre d'antichambre), avec de petites antichambres, avec des dépenses —„komora“—séparées de la maison par les „sieni“, c'est à dire avec les portes dans les murs du devant et du derrière, au milieu de la bâtisse. Quelques paysans ont des granges, construites séparément, où ils conservent leur grain. Près de la maison il y a aussi des caves pour les pommes de terre et autres végétales. Les maisons sont construites en bois, en charpente. Les toits sont en pente de quatre côtés; ils sont couverts de paille, en dernier temps—de fer.

L'ancienne technique s'est conservée encore dans la construction des bâtisses de cour—les étables, les granges etc.

Les genres différents de palissades sont montrés au Musée sur des photographies et des dessins. Il y avait coutume aux temps anciens, coutume qui s'est conservée jusqu'à nos jours dans le village, de construire les portes des palissades avec un „bigoun“—genre de charnière naturelle faite d'une grande branche droite de la quelle pousse, sous un angle défini, une autre branche.

Le vêtement. Des différents objets, dessins et photographies dans le Musée, nous montrent le vêtement, porté dans ce village. Comme on voit du matériel amassé, l'ancien vêtement s'est conservé très peu. Les dessins nous démontrent le procès de la disparition du vêtement populaire; il est évident que les paysans quittent les anciennes formes de vêtement le remplaçant par les habits de ville.

Du vêtement qui a conservé encore sa forme ancienne on peut nommer: la chemise de femme, longue, en toile, avec des

manches brodées; une jupe—a remplacé l'ancienne „zapaska“—genre de tablier. L'ancien habit de femme „plakhta“—morceau d'étoffe qu'on mettait comme jupe,—n'est plus en usage et s'est conservé par place comme souvenir des temps anciens. „Korsetka“—genre de jaquette sans manches qu'on met par dessus la chemise pour faire voir les manches brodées. L'habit du dehors c'est: „yupka„,—habit en étoffe de fabrique, „svitianka“—en étoffe fabriquée par les paysans à la maison, „kojuchanka“—en peau de mouton, couverte d'étoffe, „kokhta“—genre de blouse en étoffe de fabrique, „kojukh“—en peau de mouton.

Les parures de tête: „tchuchka„,—bonnet en étoffe, „otchipok“—bonnet dure qu'on couvre avec un mouchoir, „khustka“—mouchoir de tête, pour les jours de fêtes on mettait avant une „namitka“—genre d'écharpe longue et fine en toile ou en soie.

Les femmes mariées ne portent pas de tresses, mais relèvent les cheveux sous le bonnet—„otchipok“ ou „tchuchka“; les jeunes filles portent deux tresses.

Les chemises d'homme sont ouvertes par devant et ont un col bas. Aux temps anciens les hommes portaient des pantalons très larges avec un grand ourlet en haut dans lequel on passait un cordon ou une courroie. „Jupan“—habit de dehors pour les fêtes, fort en usage dans l'ancien temps, mais peu porté à présent. „Svita“—habit du drap, tissé à la maison, „Kireya“—un habit très large, avec capuchon, qu'on met par dessus la pelisse („kojukh“) en hiver pour le voyage, fabriqué à la maison. L'habit d'hiver—„kojukh“—en peau de mouton.

Dans le temps ancien étaient fort en usage des „postoli“—souliers en peau, très mous et sans semelle dure; maintenant on ne les porte plus. A présent les hommes portent des bottes, les femmes aussi des bottes et des bottines.

Les enfants portent le vêtement de même étoffe et du même genre que les grandes personnes.

Les femmes lavent leur linge sur le lac, en le frappant avec planchette en bois avec manche. Elles lessivent les chemises dans le „jlukto“—grand tonneau creusé en bois et sans fond. De nos jours on met le linge dans des grandes malles en bois, qui ont remplacé les anciennes „bodnia“—tonneau de douve avec couvercle.

La chasse.—Il s'est conservé très peu b'attirail de chasse au village et dans notre Musée nous avons amassé tout ce qu'on a put trouver: une sacoche de chasse en cuir, séparée en deux parties, une corne pour la poudre avec fond de bois et bouchon, une mesure pour la poudre faite de corne, des courroies pour attacher le gibier, d'origine plus neuve—une corne pour les pistons, une petite sacoche pour le menu plomb, en cuir. Il n'y a pas longtemps encore les paysans employaient le fusil à silex,

mais à présent un ordinaire fusil de chasse est en usage. Différentes manières et attirails de chasse se sont conservés chez les enfants.

La pêche. Les conditions sont bien favorables ici pour la pêche, à cause de cela cette dernière joue un grand rôle dans la vie des habitants du village.

Des différents attirails de pêche sont amassés dans notre Musée: „dovbechka“ — marteau en bois avec lequel on frappe la glace pour prendre le poisson, — on fait un trou et on prend le poisson avec les mains. Un instrument des plus anciens c'est: „osti“ — des crocs en fer sur un long bâton, „blechnia“ — un crochet brillant attaché à un cordon de crin. Des enclos de bardeau — on les pose en printemps sur les places peu profondes et le poisson y entre. „Toptuha“ — un cadre en bois avec un manche et un morceau de filet fixé au cadre. „Klivnia“ — un cadre carré auquel est fixé un sac en filet; il faut deux hommes pour pêcher de telle manière. „Kochi“ — des sacs tressés d'osier. „Dorijka“ — un long cordon auquel est fixé un crochet avec un ruban rouge pour attirer le poisson; pour que le cordon ne s'embrouille point, on le dévide sur un attirail en bois que le pêcheur tient avec les dents. Il y a aussi des filets — „jaki“; pêche à filet est montrée sur les photographies.

Presque chaque cour, chaque ménage a un canot. La dimension du canot dépend de sa destination. Au Musée nous avons un canot à filet — c'est à dire pour la pêche à filet.

On conserve le poisson de manière suivante: on la coupe et on la pend au soleil sur des bâtons pour la sécher; d'autres poissons (la loche) on enfile sur un bâton bien aiguisé et on le sèche de tel façon.

Les dessins nous montrent comment les pêcheurs préparent tout ce qui leur est nécessaire; le filet, les „jaki“ etc. sont faits sur des planches spéciales avec le fil.

L'apiculture. Le matériel amassé dans le village nous aide à nous représenter le développement de l'apiculture de son état primaire jusqu'à son état actuel. Les traces, trouvées dans ce village, nous font voir que le commencement de l'apiculture peut compter de ce temps où l'on cherchait les nids des abeilles sauvages pour se procurer du miel; ayant trouvé le nid on attendait qu'il y ait assez de miel; alors on faisait un trou avec la hache et prenait le miel. Par un peu les paysans commencèrent à creuser des trous dans les arbres, des „borti“ — ce fut le commencement de l'apiculture qui portait alors le nom de l'apiculture des „borti“. Après cela les paysans se mirent à faire des ruches-troncs d'arbre, qu'on posait sur des arbres. De nos jours, ce genre d'apiculture tombe en désuétude dans le village; il en reste bien peu d'arbres avec des ruches pareilles; on trouve maintenant de

ces ruches-troncs d'arbre près des maison. Dans notre Musée il y a une ruche de ce genre, un „fauteuil“ de l'apiculteur avec la corde — „plit“ pour monter vers les ruches, „nastovka“—une boîte de planches pour que les abeilles continuent leur travail dans cette boîte, quand la ruche elle-même est déjà pleine, „zubel“—morceau de branche de pin pour faire de la fumée, et autre appareil du travail de l'apiculteur.

L'affouragement des animaux domestiques.— L'affouragement du bétail à Starosillié était dans un état de développement bien bas, quoi que le bétail lui même jouait un rôle très important dans les conditions économiques des habitants.

Les paysans de Starosillié élèvent les moutons, les bêtes à cornes, les cochons, les oies, les canards, les poules. En été les bergers gardent les troupeaux de vaches et de moutons. En hiver les moutons, les brebis se nourrissent de foin, qu'ils mangent dans les mangeoires, et on leurs donne aussi du sel dans de petites auges. Aux vaches et autres grands animaux on donne du foin et de la paille hachée — „sietchka“. Parmi le matériel amassé dans le Musée, on peut nommer: la hache-paille, l'auge pour les cochons, creusée à l'aide du feu, „kalatala“ — des clochettes en bois pour les vaches, „yijatchki“ — genre de muselière pour empêcher les veaux de têter la vache.

L'agriculture.— Les conditions géographiques de Starosillié ne sont point favorables pour l'agriculture. La forêt, les lacs, les sables, le Dniepr sont des obstacles bien graves. Les paysans labourent les grands potagers avec la charrue et des potagers plus petits sont travaillés à la pioche qui, il n'y a pas encore longtemps, était faite en bois avec des bords de fer. La charrue de fer est entrée en usage depuis peu de temps; avant on employait des charrues de bois de différentes espèces. Après les semailles on passait la terre à la herse, qui était faite en bois, parfois avec des dents en fer. Instruments de récolte sont:— la faucille, la faux avec un râteau, une „zurka“—bâton pour lier les gerbes.

Ustensile de ménage.— Dans chaque ménage il y a toutes sortes d'ustensile pour préparer les produits d'alimentation et pour les conserver. On cachent les pots, les terrines, les cuillers sur les rayons, sur le „misnik“—genre d'étagère,—ou dans l'armoire; la vaisselle de bois, dans la quelle on conserve toutes sortes de provision, reste, généralement, dans la „komora“—garde-manger. Les exemples de cette vaisselle nous sont montrés au Musée par les objets et par les dessins.

Communication et transport.— Cette partie de la section est représentée au Musée par les photographies et les objets. Un petit sentier, bien étroit, qui traverse les champs, la forêt, les potagers, s'appelle „stejka“. Pour la communication en

chariot il y a des chemins. Pour traverser les marais ou les ruisseaux on jette des „kladki“—tronc b'arbre. Chaque ménage possède, au moins, un canot pour la navigation sur les lacs et sur le Dniepr. En hiver on transporte tout en traîneau. Le chariot des paysans de Starosillié était fait en bois, même les roues quelquefois sont sans fer. On attelle dans les chariots et dans les traîneaux des bœufs. (En 1921 il y avait seulement deux chevaux).

Développement physique de l'enfant.—Nous avons amassé dans notre Musée le matériel qui concerne le développement physique d'un petit enfant. Le berceau dans lequel dort le petit enfant consiste d'un cadre en bois et d'un morceau de filet ou de sac. Le berceau est suspendu au plafond. Dans les champs on le suspend à un trépied. Quand l'enfant grandit, son développement est cause de beaucoup de tourment. Par un peu, avec le développement des forces physiques, on apprend le bébé à se tenir debout, assis, et à marcher. A Starosillié il y a toutes sortes d'attirail, correspondant à cette destination: „sidiatchka“, „stoyatchka“, „khodiatchka“; il y a aussi un petit chariot pour apprendre à marcher loin.

La vie de l'enfant-paysan.—Nous nous arrêterons sur la vie de l'enfant-paysan un peu plus longtemps; outre les faits différents de la vie d'un enfant de Starosillié, nous tracerons ici des parallèles de la vie des peuples de basse culture. Nous faisons cela parce que dans la vie des enfants il s'est conservé beaucoup de choses qui sont hors d'usage chez les adultes d'aprèsent, de ces choses qui, dans les temps passés, formaient des occupations bien sérieuses des grandes personnes et qui ne sont qu'amusements d'enfants de nos jours.

Parmi le matériel amassé dans notre Musée qui concerne la vie de l'enfant, on peut nommer: l'habit et les parures;—les parures de tête, la chaussure, les colliers d'églantine, de „dubez“—petits bâtons, des pois; les exemples des dessins. Alimentation d'enfants: la nourriture d'enfant, comment on se procure le feu. La chasse des enfants: attirails pour attraper les oiseaux—„koulík“, „siló“, „pudkhvat“—genres différents des lacets, des cages. Les armes des enfants: „boulavki“—bâton à tête pour tuer les oiseaux, arc, arbalète, flèches pour l'arc, pour l'arbalète, pour jeter. Attirail pour jeter les pommes de pins, les pommes, les pommes de terre. La pêche chez les enfants: „dovbechki“—des marteaux pour frapper la glace; comment on prend le poisson en hiver. Les enfants—pâtres: leurs couteaux, terrine, cuillers, des bâtons à dessin coupé, le fouet. Les jeux des enfants et leurs jouets: des jouets d'écorce—des petits canots, des auges, des chariots; des jouets en bois—des petits chariots, des jougs, des charrues, des traîneaux, des échasses; des poupées, faites de

torchons et de l'herbe; des jouets en terre glaise,—des pots, des terrines; des instruments de musique: des pipeaux, des chalumeaux, des trompettes, des sifflets; des „gourkalki“, „joukhalki“, „tyrkalki“—genre d'instrument de musique—des claquettes, à bourdonner; les jeux des enfants sont représentés sur les dessins et les photographies. Nous avons aussi au Musée un jeu de „Nouvelle Année“—„la chèvre“ que les jeunes garçons mènent avant le Nouvel An.

Les coutumes et les cérémonies religieuses.— Dans les restes des anciens coutumes et cérémonies, surtout dans les cérémonies de noces, d'enterrements, des coutumes de fêtes etc., il s'est conservé beaucoup de traces d'actions qui jouaient un rôle important dans la vie de nos ancêtres. Quelques exemples de ces restes de l'ancienne culture sont amassés dans notre Musée: des pains de nocce rituels („korovay“—grand pain, „chichki“, „vertchi“, „lejen“—toutes sortes de petits pains de formes différentes; la pâtisserie de Pâques—„paskhi“; des pains rituels qu'on prépare pour le jour d'André („kalita“, „pampuchka“); les pâtés rituels.

EXPLICATION DES FIGURES.

Vue générale de la section „Recherches monographiques du village“ (2 Tabl.). 1. La photographie représente les formes différentes de l'arbre qui seront employées dans le ménage. Un vieux paysan, tient un „nadibok“ pour la charnière pour les portes de palissade. 2. On fait une vaisselle d'un tronc pourri. 3. Construction de canot—on fixe une planche au bord du canot pour le faire plus profond. 4. On file avec un fuseau. 5. Instrument pour dévider le fil. 6. Mortier en bois—avec pilon. 7. On pile le millet dans un mortier à pied. 8. Une maison de paysan. 9. L'intérieur de la maison avec le poêle et l'attirail d'éclairage. 10. La porte de la cour avec une charnière en bois. 11. La femme dans un habit national. 12. L'homme dans un habit national. 13. Attirail de pêche pour pêcher les tanches. 14. Autre attirail de pêche. 15. Le pêcheur écaille le poisson. 16. On file les loches. 17. „Fautuil“ d'apiculteur. 18. Ruche-tronc d'arbre; la planche pour fermer l'entrée est enlevée. 19. Clochette en bois pour le bétail. 20. La charrue à boeufs. 21. On laboure avec la charrue ancienne—primitive. 22. La charrue ancienne (sokha). 23. Le semeur sème d'une boîte. 24. Une herse en bois. 25. La femme fait une tresse en paille pour lier les gerbes. 26. Des mesures en bois—vaisselle pour grain. 27. Petites chaises (à gauche, l'ancienne, creusée, à droite—faite de planches) pour apprendre les enfants à se tenir assis. 28. Attirail pour apprendre les enfants à marcher. 29. L'enfant avec un petit chariot (apprend à marcher). 30. Les garçons jouent „au ciel“. 31. „La chèvre“—vue générale. 32. „La chèvre“—détail.

З М І С Т

	Стор.
Вступ	9—11
Техніка	13—29
Надібки (природні форми дерева в нашій культурі). Вогонь: освітлення, варіння, парення, випалювання, виріб човна. Оброблення рослинних матеріалів: оброблення дерева; оброблення волокон. Оброблення тваринних матеріалів. Механічне перероблення харчових продуктів. Архітектура.	
Одіж	29—34
Жіноча одяга. Головне вкриття. Зачіска волосся. Чоловіча одяга. Головне вкриття. Зачіска волосся. Взуття. Прання білизни.	
Лови	35—36
Рибальство	36—42
Різні способи та прилади до ловлі риби. Човен рибальський. Консервація риби. Вироблення рибальського приладдя.	
Бджільництво	42—45
Годівля свійських тварин	45—47
Хліборобство	47—51
Господарське начиння	52—53
Комунікація і транспорт	54—55
Фізичне виховання дитини	55—59
Побут селянської дитини	59—67
Одіж та оздоба. Захист проти негоди. Дитяче харчування. Дитячі лови. Рибальство. Бджільництво. Праця дітей в господарстві. Дитячі забави та забавки. Дитячі гри та інші способи розважатися.	
Обрядовість та звичаї	68
Sommaire	69—78

21 / 08

TABLE DES MATIÈRES

Introduction	9—11
La technique	13—29
Nadibki — (formes naturelles de l'arbre dans notre culture). Le feu: l'éclairage preparation (cuisson) de nourriture, travail différent à l'aide du feu, construction de canot. Cultivation du matériel végétal: de l'arbre, du fibre. Cultivation du matériel animal: produits d'alimentation travaillés mécaniquement. Architecture.	
Le vêtement	29—34
Vêtement de femmes: parures de tête; coiffure de cheveux. Vêtement d'hommes. Chaussure. La lessive.	
La chasse.	35—36
La pêche.	36—42
Manières et attirails différents pour pêcher le poisson. Canot de pêche. Conservation de poisson. Construction d'attirail de pêche.	
L'apiculture.	42—45
L'affouragement des animaux domestiques (bétail).	45—47
L'agriculture.	47—51
Ustensile de ménage.	52—53
Communication et transport.	54—55
Développement physique des enfants.	55—59
Genre de vie de l'enfant des paysans	59—67
Le vêtement. Les parures. Refuges contre le mauvais temps. Nourriture d'enfant. La chasse chez les enfants. La pêche. L'apiculture. Les enfants-pâtres. Les jeux et les jouets d'enfants. Jeux d'enfants et autres manières d'amusement.	
Coutumes et cérémonies rituelles.	68
Sommaire.	69—78

0-50

Б 237383

КХ